

דיני תפלה

ואלו הן מאה ברכות על פי סדר הגאונים ז"ל. י"ח שלפני ברוך שאמר, וברוך שאמר וישתבח הרי עשרים, ובשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה, וששים פחות שלש לשלשת תפלות הלחש בכל יום ערבית שחרית ומנחה, כל אחת מהן י"ט עם ברכת המינים שהקנה ביבנה הנה שמונים, ושתי סעודות אחת ביום ואחת בלילה, לכל סעודה שמנה ברכות, ואלו הן נטילת ידים והמוציא וארבע דברכת המזון, ג' מן התורה, הון, על הארץ, בונה ירושלים, ואחת מדברי חכמים הטוב והמטיב. ושתים על השתיה דיון בורא פרי הגפן ואחריו מעין שלש על הגפן ועל פרי הגפן, ודמים שהכל ואחריהם בורא נפשות רבות, במקום שנהגו לאכול ואחר לשתות, ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה זולתי המולך בכבודו שהוסיפו אנשי מערב לחתום אחרי המקראות ברוך ה' לעולם אמן ואמן שיש בהן תשע עשרה אזכרות והקנום כנגד י"ט ברכות, ולהודיע כי תפלת ערבית רשות ולא חששו בה לסמוך גאולה לתפלה, וזולתי המקדש שמך ברבים והמפיל חבלי שינה שאומר אחר ק"ש דעל מפתו, וזולתי מברכת נטילת ידים אחרי הסעודה לפני ברכת המזון לדברי ר"ת, וחוז' סכמה פעמים שצריך להסך רגליו גדולים או קטנים וצריך לברך על נטילת ידים ואשר יצר. ומי שאוכל פירות או ירקות ושיריח ריח בשמים, וחוז' מברכת

ציצית

יציאת להתעמק ביציאת ושתי ברכות של הפלין בשל יד להניח תפלין ובשל ראש על מצות הפלין, ובחליצתן לשמור חקיו לבני מערבא, ויתבאר לפנינו בעוה"ה בהלכות הפלין. ובשבת וי"ט שאין בכל תפלה ותפלה כי אם שבע ברכות, ותוסף תפלת המוסף ורסעודה שלישית עדין נחסרו כ"א ברכות, אמרו חכמים כמנחות בפרק התכלת רב הייא כריה דרב אדא אמר משלים להו בשבתא וביומא מבא באספרמקי ובמיני מגדים, כמיני פירות הרבה, וכמיני בשמים שברכותיהן משתנות עצי בשמים ועשבי בשמים ומיני בשמים, ואפי' בענין אחד אם יהא נמלך מזה לזה צריך לחזור ולברך. ורוב ישראל שאין להם הפירות להשלים היאך יתקיימו בידם מאה ברכות, ראיתי בצרפת שנהגו לומר על זה אחר התפלה אין כאלהינו אין כאדונינו מי כאלהינו נודה לאלהינו ברוך אלהינו אתה הוא אלהינו כמי שאומר ברוך אתה, הנה שהים עשרה ברכות, ולפי דעתי שאין שרש וענף לזה המנהג, כי לדבריהם עדין יחסרון תשע ברכות, ועוד דכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה כרבי יוחנן, וכל שכן שאין בה לא זה ולא זה ויהבאר לפנינו ב"ה במקומו (אב"ן). אך פטום הקמרת ירושלמי או בבלי שנהגו לאומרו משבת לשבת מנהג טוב בעיני לאומרו, לולי היו אומרים אותו בבקר ובערב כמצות הקמרת מנה בכל יום פרס שחרית ופרס ערבית כמו שכתוב בתורה (אב"ן). ואני אומר לפי שאמרו חכמים גדול העונה אמן יותר מן המברך ישלימם הגוהר לענות אמן אחר הקוראים בתורה שחרית ומנחה שהם אחד עשר עשרים ושלשים הגוהר לענות אמן אחר הקוראים בתורה שחרית המוסף שבע וסעודה השלישית שמנה וזולתי הקידוש ומעין שבע לליל שבת (אב"ן). ומעם גדול העונה אמן יותר מן המברך פירש רבינו שמואל בר מאיר ז"ל, כי אמן בנימטריא עולה לחשבון צ"א כשני שמות כאל"ף דל"ת וכו"ו ה"א, ואני מצאתי כי המברך נדמה לשטר החתום שלא נתקיים בב"ד ויכול אדם להכחישו ואחרי שהוא מאושר ומקויים עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, וכן אמן קיום חתימת הברכה, וצא ולמד מפרשת סוטה והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה ואמרה האשה אמן אמן, ומקבלת התורה באלה ובשבעה ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וענו כל העם ואמרו אמן, וכן אמר ירמיה אמן יקם ה' את דבריו, וארור בו נדוי בו קללה בו שבועה, כי החרם היא השבועה והשבועה היא החרם וכל המפר את זה מפר את זה כמו שאמרו בפרקי ר' אליעזר פרק ל"ח, ועל זה נהגו העולם*) להחרים ולהשביע בארור שהוא חרם היא השבועה והמושבע עומד ועונה אמן, והעובר בחר"ם נבלע ברס"ח איבריו וכאלו עובר בכל שבועת התורה, ורמז לדבר התיבות שהם משלימות חומשי תורה תחלתם ותכליתם, כראשית במצרים, אלה שמות מסעיהם, ויקרא סיני, במדבר סיני ירחו, אלה הדברים וישראל :

ואע"פ שמתוך התלמוד בפרק הרואה נראה שכל אותן הברכות שלפני ברוך שאמר צריך אדם לברך כל אחת בשעתה, השומע קול הגבר הנותן לשכוי בינה וכן כולל, וכן כתב הרב רבינו משה זצ"ל, אבל מנהג כל ישראל לסדרן בבית הכנסת כדרך שהיה צריך לאומרו זו אחר זו, כי לא יוכל אדם לברך כל אחת ואחת כשעתה מפני שהידים שהן עסקניות למשמש בכל מקום ואין ראוי להזכיר שם שמים ואין ידיו נקיות משום דכתיב והיה מחיך קדוש, על כן כשיעור משנתו ויבדוק תופיו*) ונקביו כמו שכתוב שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים שמור נקבך, וירחץ פניו ידיו ורגליו כהונן לקיים מה שנא' הכון לקראת אלהיך ישראל, אז יסדרם בפיו ויאמרם על הסדר, כך כתב רבינו נטרונאי ז"ל, ואע"פ שאמרו בעלי קריין מותרים בדברי תורה כר' יהודה בן בתירא, אבל לתפלה צריך אדם להיות נקי כפים, ולפנינו יהבאר הכל בעור הצור, ואם תשאל סוף סוף לא נאמרו על מתכונתם, הא למדונו חכמים זמן אומרו אפי' בשוק, וכן נר משיאותו לאורו מברכין (א) לשון הכתוב ביהוקאל כ"ח תופיך ונקבך.

(*) כן נהגו בימי המקבר כדלגיש אלף השעי, ועתה צומניו נלסר כ"ז ע"פ דינא דמלכותא :

עליו, וכן בשמים משיריח בהן, ואפי' הכי אמרו חכמים חוזר וסודרין על הכוס כדי להוציא בניו ובני ביתו, וכן כל הברכות שהן מצוה וחובה לעשותן אע"פ שיצא מוציא אחרים ידי חובתן וכל ישראל ערביין זה בזה כמו שאמרו בראש השנה בסוף פרק ראווה ב"ד, וכן באלו הברכות להוציא את מי שאינו בקי בהן יש לסדרן בבית הכנסת, גם להוציא את עצמן כי אין לך אדם מלוכין ומוזרו לברכם בשעתם בשעפים מחויינות לילה כנפול תרדמה על אנשים. וכן כתב רב עמרם ז"ל, (אב"ן):

א) מנהג כל ארץ ספרד להוציא את מי שאינו בקי, מתחיל החזן בקול רם כל הברכות והן עונין אמן על כל ברכה וברכה ויוצאין ידי חובתן גדול העונה אמן יותר מן המברך, וכן חשיב רב נטרונאי ז"ל, והנם על הסדר, על נמילת ידים, אשר יצד ומפליא לעשות, שנתן לשכוי בינה, אלהי נשמה, שלא עשני גוי, שלא עשני אשה, שלא עשני עבד. מתיר אסורים, פוקח עורים, וזקף כפופים, מלביש ערומים, רוקע הארץ, המכין מצעדי גבר, אשר לא חסר, אוור ישראל, עומר ישראל, המעביר שינה, יהי רצון וגו' גומל חסדים טובים, אשר קדשנו במצותיו וצונו על דברי תורה, הערב נא וגו' בא"י נותן התורה, אשר בחר בנו, וקורא צו את בני, ובשבת מוסיף וביום השבת ושונה אי זהו מקומן ודרשת ר' ישמעאל, לעולם יהא אדם ירא שמים וכו' ברוך המקדש את שמו ברכים. וכתב רב עמרם ז"ל, מי שאומר שלא עשני כור משום דתני לה במנחות פרק התכלת, ובירושלמי תני ר' יהודה שלש ברכות צריך אדם בכל יום שלא עשני גוי שאין הכותים כלום שנא' כל הגוים כאין נגדו, שלא עשני כור שאין כור ירא חטא, שלא עשני אשה שאינה מצווה על המצות, לאו יאות עבדי דהא אדחיא לה בגמרא דילן, דרב אויא בר יעקב שמעיה לבריה דמברך שלא עשני כור אמר להא ליה כוליה חמי א"ל אלא מה אברך שלא עשני עבד, היינו אשה, עבד זיל מפי:

והמניח תפלין מברך על של יד להניח תפלין, ועל של ראש על מצות תפלין, והמסכה בטלית מצוייצת כהלכתה להתעמף בציצית, וכן בכל פעם ופעם שמתעמף בו ביום, אבל לא בלילה שאין מצות ציצית נוהגת בלילה, וכן בתפלין כל זמן שמיניחן מברך עליהם, וכשהוא מניחן מניח תפלין של יד תחלה ואח"כ תפלין של ראש, וכשהוא חולצן חולץ של ראש תחלה ואחר כך של יד, ולא ינחם בלילה שאין מצות תפלין נוהגת בלילה ולא בשבתות וימים טובים (ע"כ יסוד העמרמי). ורבינו יעקב מ"כ שהביא ראייה מזה דשתי ברכות לעולם לתפלין, אין כל ראייה דשמא בשסח אמר הגאון, וכן ההיא דירושלמי בפרק היה קורא, או בשיניית כל אחת בפני עצמה דאין מעכבות זו את זו בין יש לו בין אין לו מברך לכל אחת ברכה אחת ויתבאר הכל במקומו בעז"ה בהלכות תפלין (אב"ן). ומה שאמר הגאון שאין מצות תפלין נוהגת בלילה ליתא כדאמרן בפרק הקומץ רבה הלכה דמצות תפלין נוהגת בלילה, וכן מורין כן דקיימא לן הלכה כר' עקיבא מחבירו, והוא סובר דמצות תפלין נוהגת בלילה ויתבאר הכל בעז"ה בהלכות תפלין. (אב"ן):

ב) והבא בבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין ימתי להתפלל עמהם, שאין הפלחו של אדם שנמעת אלא עם הצבור, ויקצר במוטורים ויברך הברכות שלפני ברוך שאמר. ויקרא וישנה וירדשו* לשלש ימותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד, ומדרש חלופי תלמוד, וברוך שאמר והודו לה' קראו בשמו הכתוב כדברי הימים אמרו דוד ע"ה. בהביאו את ארון האלהים מקרית יערים עיר דוד, והיו אומרים אותו על הקרבן דבר יום ביומו בזמן הבית, ותחלה לרוד לפי שאמרו שכל האומרו מובטח לו שהוא בן עוה"ב, ועשרה הלולים לפי שאמרו בשבת פרק כל כתבי א"ר יוסי יהא חלקי עם גומרי ההלל בכל יום, והן הם פסוקי דומרה, ועל זה נהגו כל ישראל לכפול פסוק האחרון להראות שגומר את ההלל שכן דרך בסיום הפרשיות, וכן אמרו לכפול מאודך ולטמה בהלל המצוי, ויתבאר לפנינו בעז"ה. ושירת הים זכר ליציאת מצרים שכן אנו מזכירין אותו בשבתות

וי"ט בקדוש ובתפלה כדרכיב למען חזכור את יום צאתך מארץ מצרים וגו', גם אם צריך לקצר יותר לא יאמר אחרי הברכות כי אם שליש במקרא, וידלג הודו לה' כי טוב ויאמר ברוך שאמר, ויאמר הלה, וידלג השירה ויאמר ישתבח שמך, ויתחבר עם הצבור. ואין צריך לומר אחרי התפלה מומזמים שדלג, כי לסדר שבחו של מקום לפני התפלה נתקנו ולא יתכן לסדר השבח אחרי התפלה, לא יברך לפניהם שכבר נפטר באהבה רבה. ואמרינן בירושלמי א"ר אבהו והוא ששנה על אתר, בלא הפסק מיד, ויקראם בניגון ובמעמים המיוסדים שיראה כקורא בתורה ולא כסודר השבח:

וכתב רבינו האי ז"ל, הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור המתפללין בלחש יעכב עד שינמרו, וכשהחזן יפתח בקול רם הוא יפתח עמו בלחש ויעשה הקדושה עם הצבור במקומה ואין בזה הפסק, וזה שאמרו בברכות בפרק מי שמתו הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"צ לקדושה יתפלל, ואם לאו לא יתפלל, וכן עד שלא יגיע ש"צ למודים, והוא כשהתחיל קודם ש"צ אבל אם התחיל עמו יענה הקדושה במקומה עם הצבור והמודים במקומו ואין כאן הפסק. למדנו מזה שאין היחיד רשאי לענות קדושה ולא מודים ולא קריש באמצע התפלה, ואם ענה הפסיק ואין תפלתו נשמעת כאלו סח שיחת חולין, וגם אין לו לשמוע ולשתוק משום דשומע כעונה והוי כאלו הפסיק, ועל כן אמר אם יכול להתחיל ולגמור, ולא אמר ישתוק וישמע אף אם אינו יכול להתחיל ולגמור, וכך כתב רבי יעקב מ"כ דשמיעה הוי הפסקה, וכך כתב רב נטרונאי ז"ל. ויחיד שעומד בתפלה ושמע קדיש וברוך אסור לו לענות ואפי' לשתוק אך סודר את הפלתו ולא יאזין לדבר אחר כל עיקר, ומכאן תשובה למה שכתב רש"י בסוכה פרק לולב וערבה שמע ולא ענה יצא, למדנו מזה שהמתפלל בעוד ששליח צבור אומר קדוש או מודים או קריש שישתוק וישמע ושומע כעונה ואח"כ יגמור את תפלתו. (אב"ן):

ג) א"ר בלא עת תפלה שומע כעונה מבלי הפסק, כמו שאמר בסוף ר"ה למה ש"צ יורד לפני התיבה להוציא את שאינו בקי, וכיון שש"צ מוציא את הרבים ידי חובתן צריכין הן בכל התפלה מתחלחה ועד הכליתה לשמוע ולענות אמן אחרי הברכות ושלא להפסיק כלל, ולפסוע ג' פסיעות לפנייהם ולאחרייהם בתכליתה, אך החזן כשהוא מתפלל בלחש אינו רשאי להשמיע קולו ולהסדיר תפלתו לבני אדם שאינם יודעים לסדרה כתקנה, משום דכתיב וקולה לא ישמע עד שישמיע בקול רם אחרי תפלתו, כך כתב רבינו שרירא ורבינו האי ז"ל. אמרו חכמים בפרק אין עומדין א"ר חלבו לעולם יסדיר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, מנלן ממשא שנא' ואתחנן אל ה' אלהים אתה החלות וגו' אעברה נא, והמומרים הן הם סדורי השבח, וא"ר יוסי יהא חלקי עם גומרי ההלל בכל יום מתהלה לדוד עד סוף הספר, על כן אמרו חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת לפני תפלתן לסדור השבח שנא' אשרי יושבי ביתך ואח"כ עוד יהללוך סלה, לשון ותשבחו בקדש, ולכך תקנו זה הפסיק לתהלה לדוד, ושעה אחת לאחר תפלתן שנא' אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך, וכ"כ למה שלא יפנה לבו בשעת תפלה לעסקיו שהיה גליל בהן ולא יכוין לבו לתפלתו, ולפסוק דומרה תקנו חכמים ברכה לפנייהם ברוך שאמר ולאחרייהם ישתבח הנקראת ברכת השיר בערבי פסחים, ועל כן ישתבח אינה פותחת בברוך שהיא ברכת הסמוכה לחברתה ברין הברכות המסוכות כמו שאמר בפרק ע"פ, ועל כן אסור לשוח בינתיים דגראה כאלו ממעם ומחסר ברכתו של הקב"ה כביכול, כי הראשונה הפותחת והוחתמת בברוך פומרת את הסמוכה לה מלפתוח בברוך, וזה שסח חיסר ועבירה היא בידו, כמו שאמרו סח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחזור עליה מעורכי המלחמה, ויתבאר לפנינו בעז"ה בהלכות תפלין (אב"ן):

ד) וכן כתב רבי יצחק האלפסי ורבי עמרם שאסור לדבר כלל מבי התחיל ברוך שאמר עד סוף ישתבח, ואף גם זאת לא ישיח כלל עד סוף שים שלום לסמוך סדור השבח לתהלה

לתהלה, וכן מצאתי בירושלמי הסח בין ישתבח ליוצר אור עבירה הוא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה (אב"ן). ועוד מצאתי במדרש א"ר אליעזר ב"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אליהו ז"ל ועמו ארבעת אלפים גמלים מעונין אמרתי לו מה אלו מעונין, א"ל אף וחמה, למה לעשות נקמה באף וחמה ממי שמספר בין קדוש לברוך, בין ברכה לברכה, בין פרשה לפרשה, בין אמן יהא שמייה רבה ליתברך, בין נאולה לתפלה, ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת לפני הקב"ה שנאמר לא אותי קראת יעקב, וכל המכוין בתפלתו ואינו מדבר אין תפלתו חוזרת ריקם שנא' תכון לכם תקשיב אונך (אב"ן): (ה) ו**בירושלמי** במי שמח בין נאולה לתפלה דומה לאוהבו של מלך שבא והרתיק על הרעו של מלך יצא המלך לקראתו מצאו שהפליג גם הוא מפליג, וכן אתה דן לכל הפסק הברכות הסמוכות:

הא לך מקצת טעמי הברכות

על נשילת ידים, על שם הכלי המחזיק רביעית ביצה ומחצה ששמו אנמל כמו שאמר במס' בבא בתרא אנפק אנבג אנמל, משקים המועילין לרפואה בשיעור אנמל, ויש להאריך לפנינו בעו"ה בהלכות סעודה, וכן על נשילת לולב שנוטלין כדרך גדולתן, ויתבאר בעו"ה לפנינו בהלכות לולב. חלולים חלולים בגימטריא רמ"ח שהאיברים רמ"ח הן חלולים, ואע"פ שבלשון חכמים חללי עלמא אין לומר לשון המוכרע דלא לישוי לכולי עלמא טריעי, וחלילים חלילים לא יתכן לומר. אי אפשר לעמוד, בגדה אמרו הולד במעי אמו פתוח המכור שיונק דרך שם ופיו ונקביו סתומים שלא להזיק את אמו, יצא לאויר העולם נסתם הפתוח ונפתח הסתום ואם לא כן אי אפשר לעמוד, (אב"ן). ומפליא לעשות, בבראשית רבה כי גדול אתה ועושה נפלאות האדם דומה לנווד מלא רוח ואם יעשה בו נקב כחרודה של מחט הרוח יוצאת ממנו והאדם מלא נקבים ורוחו משתמרת בתוכו והי ועושה נפלאות:

(ו) **אלהי** נשמה אינה פותחת בברוך ולא מפני שהיא סמוכה לאשר יצר רלכי מיתער משנתיה אמר לה, ואשר יצר לברכת מהרת הנקבים גדולים וקטנים, אלא שהיא סמוכה להמפיל שינה דלפני שינה ואלהי נשמה לאחר שינה, (אב"ן):

(ז) **חבלי** שינה, על שם המקרא חבלים נפלו לי בנעימים אברך את ה' אשר יעצני וגו'. רבי יעקב מ"כ אמר כי אלהי נשמה דאינה פותחת בברוך דברכת הודאה היא כברכת הגשמים, בפ"ק דברכות טאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה מאי מברך מודים אנחנו לך על כל מפה וכו' ואילו פינו וכו' ברוך רוב ההודאות ומקשינן רוב ההודאות ולא כל ההודאות אלא אל ההודאות, וכן יש לחתום בברוך שאמר מלך מהולל בתשבחות ומאן דחתים ברוב התשבחות כאילו ממעט את השבח ומשתקין אותה ומכאן תשובה לאותן האומרים במעין שבע מעין הברכות ורוב ההודאות, ועל הנכון צריך לומר מעין הברכות וההודאות לארון השלום (אב"ן):

(ח) **ועל** ברכת הנקבים, ראיתי את הרב ר' יצחק מדנפיר"א נ"ע שהיה מברך על נשילת ידים ואשר יצר ואע"פ דאשר יצר פותחת בברוך, שהרי על נשילת ידים אומר כמה פעמים לאכילה בלא אשר יצר ואין דין ברכות הסמוכות שלא לפתוח בברוך וולתי הראשונה אלא כשהן סמוכות לעולם שאין אומר זו בלא זו, (אב"ן):

(ט) **וי"א** דחילוק יש בין גדולים לקטנים ולקטנים מברכין אשר יצר ולא על נשילת ידים דהא מפילו לעבודה כשר היכא דלא שפסף כדמוכח ביומא פרק אמר להם הממונה אבל בגדולים מברך על נשילת ידים ואשר יצר, דברכת אשר יצר דבר קדושה הוא והיוצא לגדולים אינו בדין לברכה בלא נשילת ידים, כך שמעתי (אב"ן):

(י) **וישלוט** כי יצר טוב, לשון מקרא בקהלת וישלט בכל עמלי. מעוין פנים, בשבת א"ר חייא

חייא אהנייא ליה דלא לשווייה מסוירא. אקב'ז לעסוק בדברי תורה, כך קבלתי, ובהלמוד וביסוד העמרמי על דברי תורה וכן מנהג ספרד וכן יש לנהוג, דעל דברי תורה כולל עסק הלימוד ועשיית המצות והישיר (אב"ן):

(יא) **ואמרינן** הם בפרק מאימתי אמר רב יהודה אמר שמואל השכים לקרות קודם שקרא ק"ש צריך לברך לאחר שקרא ק"ש אין צריך לברך שכבר נפטר באהבה רבה, וכן למשנה ולתלמוד ולמדרש צריך לברך דאמר ר' חייא בר אשי זימנין סניאין הוה קאימנא קמיה דרב לתנווי בספרא דבי רב וקדים ומשי ידיה ומברך ומתני לן מאי מברך על דברי תורה ר' יוחנן אמר הערב נא ורב המנונא אמר אשר בחר בנו ואמר רב פפא זו מעולה שבברכות הילכך נימריניהו לכולהו, יש ספרים שכתוב בהן ר' יוחנן מסיים בה הכי מאריך בסיום הברכה וחדא ברכה הויא דאין לומר דהערב נא ברכה הסמוכה היא שהרי את שלפניה משבע קצר בברכות הראשונות לחתנים ועוד שאינה חותמת בכרוך ואיך תפסור את הברכה הבאה אחריה מפתחת ברוך וצא ולמד מברכת הערב נא וכו'. בא"י המלמד תורה לעמו ישראל, כך קבלתי בצרפת אך בספרד חותמין בא"י גותן התורה, וכן היא בפרק הרוואה. והחותם בא"י למדני חוקך לא יאות עביד דדוד ע"ה בלשון בקשה ותחנון אמרו אתה ה' הברוך למדני חוקך ולא בלשון ברכה והודאה (אב"ן):

(יב) **ואם** השכים לקרות לפני עמוד השחר יברך הברכות אבל קרבנות לא יאמר שלא היו הבהנים מקריבים קרבנות אלא ביום שנא' ביום צותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם ואין קיום קריאת קרבנות אלא בזמן עשייתן, (מ"ר אב"ן):

(יג) **אשר** בחר בנו, יברך יאר ישא, כך מנהג צרפת וכמה מקומות בספרד לפני פרשת צו, וקבלתי מפני שיש בברכת כהנים ס' אותיות כנגד ששים מסכתות שבתלמוד וכדי להזכיר ברכתם של ישראל לפני התמידים (אב"ן):

(יד) **ואמר** בקדושתין בפרק ראשון לעולם ישלש אדם שנתויו שליש במקרא פרשת התמידין, שליש במשנה איהו מקומן, שליש בתלמוד ר' ישמעאל הוא מדרש חלופי תלמוד ברייתא דתורת כהנים, ואלו שלשתן מן הקרבנות על שם ונשלמה פרים שפתינו וכל כך למה שכל מי שדוחקת לו שעתו מלעסוק בתורה ישלש שנתויו באלו דריו על כן לא יהבן לרלגם (אב"ן):

(טו) **ואשר** כתב רב עמרם, לשבת וכיום השבת, לראש חדש ובראשי חדשיכם, וכן מנהג פרוכניצא וספרד לא יתכן, דהיאך נזכיר קרבן המוספים להמיד השחר ועל מקומן הן נזכרים במוסף, וצא ולמד מכל שעירי הרגלים שאינן נזכרים כי אם בתפלת המוסף בלבד, וכן מנהג צרפת (אב"ן):

(טז) **על** מה שאמרו לאחר שקרא קריאת שמע אין צריך לברך שכבר נפטר באהבה רבה מצאתי בירושלמי אמר ר' אבהו והוא ששנה לאלתר שמעינן מינה דאם הפסיק ולא שנה לאלתר צריך לברך ברכת התורה על כל פעם ופעם שהפסיק (אב"ן):

(יז) **כיוצא** בו שנינו על המשנה דפרק הרוואה על הרעמים ואמר ברוך שכתו מלא עולם, ירושלמי אם כמורדין דניו לפעם אחת כיום, ואם במפסיקין מברך על כל פעם ופעם וכדתניא נכנס לחנותו של בשם וישב שם כל היום כולו אינו מברך אלא אחת שהרי יכול להריח כל היום הכא נמי יכול ללמוד כל היום ואם אינו לומר ומפסיק מברך על כל פעם, ואין לומר שכבר נפטר באהבה רבה ופטור כל היום כיון שבירך בשחרית מההיא דירושלמי כדפרישית, (אב"ן):

(יח) **ואע"פ** שבבה"כ לאלתר קורין בתורה ומברכין לפניו ולאחריו זהו בתורה העשויה כהלכה וזאת שהיא מעובדת לשמה ותפורה בנידים ובתורת קרייה ולא בתורת שנון ולימוד, ויתבאר לפנינו בעו"ה (אב"ן):

(יט) **הערב** נא ונהיה אנחנו וצאצינו וצאצינו וצאצינו עמך בית ישראל וכו'.

כך קבלתי בצרפת, מדאמרינן בכבא מצינא פרק השוכר את הפועלים כל שהוא תלמיד חכם וכנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם שוב אין התורה פוסקת מזרעו שנאמר לא ימושו מפיו ומפי וכו' אמר ה' מעתה ועד עולם, אני ערב בדבר זה:

מנהג צרפת לומר ברוך שאמר בין כחול בין בשבת לפני כל המזמורים, וכן ברין שהוא ברכה דלפני פסוקי הזמירות ונשמת וישתבח ברכה לאחריהם כראיתא בע"פ דנשמת היא ברכת השיר על כן יתכן לאומרה בכל הימים, ומנהג ספרד ופרובינצא להתחיל בשבת וי"ט אחרי הברכות והקרבנות לפני ברוך שאמר הזמירות של שבת ומתחילין ה' מלך ה' מלך, ונהגו בספרד לכופלו וכן כתב רב עמרם ז"ל, ונראה להודיע יחוד מלכותו בשבת ליום שכולו שבת, וכן מזמור שיר ליום השבת ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים ושיתגלה כבוד מלכותו עלינו בזכות השבת ויהבאר לפנינו בעו"ה אחרי הלכות פסחים, וכן נהגו בצרפת ופרובינצא לומר בהן יוצר של שבת ומדלגין לאל אשר שבת וכו', ואומר עם אופני הקדש שמך ה' אלהינו וכו', (אב"ן):

כ בספרד אין לומר של שבת ויש מן הדין לאומרו כמו שאמרתי, וכן בצרפת ופרובינצא נהגו להשענא רבה לומר מזמורים של שבת וקרובה רבה למוסף וכן ברין, ויהבאר לפנינו בעו"ה במקומו בהושענא רבה (אב"ן):

כא בצרפת נהגו לדלג בשבתות וי"ט מזמור לתודה, וכן ברין שהיו אומרים אותו בזמן הבית על הקרבת התודה שהיו מביאין ד' הצריכין להודות ואין קריבת בשבת וי"ט דנדריים ונרכות אין קריבים בהן, אבל בפרובינצא וספרד אומרים אותו, ולא יתכן, (אב"ן):

כב תהלה לדוד כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה"ב ראית ביה תרי ענייני שבת למקום כאלפ"א בית"א ואית ביה פותח את ידך, ובאשרי תמימי דרך ליכא אלא חדא ובהלל הגדול ליכא אלא חדא, ושמעתי טעם קצת שכל פסוקי אלפ"א בית"א באמצע הפסוק אחרי האתנחתא מתחילין בווי"ן חוץ מב' פסוקים וסימן ח"ק א"ל חנון ורחום ה' "אריך אפים וגדל חסד", "קרוב ה' לכל קוראיו" לכל אשר יקראוהו באמת (אב"ן):

כג וזהו שהוסיפו בסוף ואנחנו נברך יה וגו' להודיע שהוא בן עוה"ב, וזהו מעתה ועד עולם הללויה, ועוד לשלשולי הללויה דכולהו פרשייתא עד כל הנשמה תהלה יה וסוף פירקא הללויה וריש פירקא הללויה והללויה דבתר תהלת ה' ידבר פי ריש פירקא, והוסיפו ואנחנו נברך יה לסיים בהללויה. ובצרפת מוסיפין עוד פסוק שלפני זה בהלל המצרי כך, לא המתים יהללו יה ואנחנו נברך יה וגו', שלא יראה כמוציא עצמו מכלל. ויברך כל בשר כמו אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו, (אב"ן):

כד וביסוד העמרמי עד ומהללים לשם תפארתך ולא עוד ועומר ש"צ ואומר ישתבח, ובכל גבול ישראל אומרים השירה ואין ראוי לדלגה להזכיר שבת הגאולה הראשונה דכתיב למען הזכור את יום צאתך וגו', אך במ' באב שמעתי שמדלגין אותה בארץ ישראל ובכבל וכן הדין, ויהבאר לפנינו בעו"ה במקומו בהלכות מ' כאב, (אב"ן). ולכן טוב המנהג בכל גבול ישראל לומר אתה הוא ה' האלהים וגו' עד במים עוים בעזרא ושירת הים:

כה ויתפללו ב' דכל דבר שבקדושה לא יהא פחות מ' ויהבאר לפנינו בעו"ה בסוף תפלת השחר, ואע"פ שאמרנו שאסור לספר בין ישתבח ליוצר אור ואסור לעשות צרכיו עד שיתפלל בר"א לצרכי יחיד אבל לצרכי צבור או לצורך הבא להחפרנס מן הצבור לפסוק לו צדקה אין איסור בדבר, כי בצרכי צבור יש לחוש שמא יאחר העובר ויבא לירי הפסד ותקלה וכדאיתא בירושלמי דפרק אין עומדין ר' יהודה אומר העובר בצרכי צבור כעוסק ברברי התורה, ובתוספתא דברכות בפ"ק א"ר יהודה פעם אחת הייתי כהגך בדרך אחר ר' עקיבא ואחר ר' אלעזר בע"ה הגיע זמן ק"ש כמדומה אני שנתייאשו

שנתייאו מלקרֹת אלא שהם היו עוסקין בצרכי צבור קריתי ושניתי ואח"כ התחילו הם וכבר נראתה החמה על ראשי ההרים :

התנים וכל העוסקים במצות פטורים מק"ש ומתפלה שנאמר בשבתך בביהך פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך פרט לכהנים, ובפרק שני הני כותבי ספרים תפילין ומוזות מפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפלה ר' אומר כשם שאין מפסיקין לתפלה כך [אין] מפסיקין לק"ש ר' חנינא בן עקיבא אומר כשם שמפסיקין לק"ש כך מפסיקין לתפלה א"ר אלעזר ב"ר צדוק כשהיה ר"ג ובית דינו ביבנה היו עוסקין בצרכי צבור ולא היו מפסיקין שלא להסיע מלבן, ובסוכה פרק הישן שלוחי מצוה פטורים מן הסוכה משום דכתיב בשבתך בביהך פרט לעוסק במצוה, ובפ"ק רמועד קמן לענין ת"ת יקרה היא ספנינים וכל חפציה לא ישוו בה הא חפצי שמים ישוו בה שמבטלים ת"ת לעשות מצוה, ואיתא בירושלמי דריש מסכת פאה ובגמרא דמאימתי קורין ירושלמי מגלת סתרים. ויעמוד החזן ויאמר קדיש להוכיז קץ הימין והגאולה לפני התפלה וכן בכל הימים בחול ובקודש כי עיקר הקדיש על ענין הגאולה נוסד במלחמת מלך המשיח ז"ל עם גוג מלך המגוג ורשעי ישראל וזהו יתגל ויתקדש כדכתיב והתגדלתי והתקדשתי. שמיה רבא אותיות ברא, שיהא רבא שמו אשר ברא העולמים שנאמר כי ביה ה' צור עולמים אל תקרי צור אלא צר העולמים, והעולם הוה נברא בה"א והעולם הבא נברא ביו"ד, כך שנו חכמים בפרק הקומץ רבה ובתנחומא ובבראשית רבה ובאין דורשין ירושלמי ובפרקי ר' אליעזר ויתבאר לפנינו בעז"ה. בתפלת יהא שמיה רבא שיהא שמו שלם שנאמר כי יד על כס יה נשבע בכסאו שלא יהא שמו וכסאו שלם עד שינקום נקמתו של עשו שנאמר האויב תמו חרבות לנצח וגו' וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו הרי השם שלם והכסא שלם ועל כן הוא מסיים הושבחתא ונחמתא, לפי מה שאמר בריש חרבות שבשעה שישראל עונים אמן יהא שמיה רבא מברך בת קול מנהמת כיונה ואומרת אוי שחרבתי את ביתי וכו', ועל כן צריך להתנחם. בעגלא בקרוב כי רנת רשעים מקרוב מתרגמינן ארי בוהי רשיעיא דשיצי בעגל. ושמעתי שלכך המנהג לאמרו בארמית לפי שאין מלאכי השרת מכריזין בלשון ארמית זולתי ג' הממונים על ישראל והמליצים יושרם מיכאל גבריאל רפאל וכדאיתא בסנהדרין בא גבריאל ולמדו ע' לשון ואת שאינן ממונים ומקטרגים יקנאו בש"צ המוכיז את הקץ ויבהילוהו ועוד יקנאו בזה שישמעו שאנו מקדשים הבורא יותר מהן על כן מנהג זה וסדר קדושה לתרגם. ובשעה שאומר החזן בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן יענו הצבור אחריו בכל כחם אמן יהא שמיה רבא מברך, ע"ש שנאמר גדלו לה' אתי, על כן אין ראוי להקדים לחזן. ושנו חכמים כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כחו מובטח לו שהוא בן העוה"ב, פירוש בכל כוונתו מדה כנגד מדה אחרי שמכוין לבו לקץ הימין יוכה בו, והרוצה לעשות מצוה מן המובחר לימא אמן יהא שמיה רבא מברך בלי הפסק. וכתב רב עמרם לפני הישיבה שאין דרך בני אדם לספר אחר ישתבח ואין צריך לומר קדיש ומכל מקום נהגו העולם לאמרו אף כשאינן מספרים להוכיז גאולת קץ הימין בתפלה כי הן סדר השבת (אב"ן):

(כו) **זזה** דבר פשוט כי אחרי שאמר החזן קדיש וברכו כאילו התחיל ביוצר אור ואין לספר אף בצרכי רבים ולהוציא מאותן המקומות שצועקים על חבריהם בצבור בזה, ואח"כ מתחיל החזן והוא החום לכפר עון זה שהרי הן מפסיקין סדר השבת לתפלה לצרכי יחיד ולא יתכן :

(כו) **ולאָדָר** שהתחיל ש"צ ברכו ויוצר אור ובאין בני אדם לבהכ"נ בשחרית לא יאמר להם ש"צ ברכו עד אחר התפלה, ולא בין גאולה לתפלה דבעינן היכף לגאולה תפלה ואין להפסיק, אבל בערבית דקו"ל הפלת ערבית רשות וכבר אנו בפסיקים בין גאולה לתפלה בפסוקים שתקנו בה אנשי מערב ובהמולך יכול לומר להם ברכו

ברכו והוא דענו בתריה ברוך ה' המבורך, ודמסרדי ק'ש כתיקון חכמים בב' לפניו וב' לאחריה. אבל אם לאחר ברכו באין מיד ולא פתח החזן ביוצר אור והם לא פרסו שמע יחזור ויאמר להם ברכו ויפרסו על שמע, דה"ל סדור השבח לפני התפלה אבל אם קראו את שמע לא יאמר להם ברכו כלל, בהשובות הנאונים. ומנהג פריובינצא בני אדם המתאחרים לבא לבהכ"נ וכבר התפללו הכל יעמוד אחד שלא התפלל ויוציאם י"ח כחון אע"פ שכבר יצאו כולם חוץ מאלו, ובצרפת אף אם התפלל פורס להם על שמע לומר קדיש וברכו ויפתח ביוצר אור וקדושה עד יוצר המאורות וידלג ויאמר תפלת הלחש בקול רם בעבור קדושה וישלים הכל, וי"א קדיש וברכו ולא עוד, וקדושה מיושב או מעומד יתאספו י' ויעמוד אחד מהם בקול ויתפלל להוציא ידי חובתן אע"פ שכולן יצאו ידי חובתן, וכן המנהג בעבור חתן ואבל. אך במס' סופרים מצאתי ואין לענות ולומר עד שיהיו ו' שלא יצאו שנאמר במקדלות ברכו *), ורבותינו שבמערב אומרין אותו ב' שנאמר בפרוע פרות וגו' (אב"ן), ורבי יעקב מ"כ היה אומר מהאי בה' שלא שמעו, שאחר ה' תיבות הפסיק ברכו:

כח וכתב רב נחשון ז"ל שיש בקדיש ד' כריעות, יתגדל ויתקדש כורע, אמן יהא שמיה רבה כורע, ויתברך שמייה דקודשא כורע, ויתעלה ויתהדר ויתקלם כורע, אבל בעושה שלום כורע כריעה של [נמילת] רשות. והר' כריעות כנגד ד' שמות שבפסוק זה כי ממורח שמש עד מכוואו^א), וכתב רב עמרם שיש מקומות שאין אומרים ויתקלם לא מפני שהוא גנאי כמו וקלסה לכל הארצות (יחזקאל כ"ג), ויתקלם בך (ס), כי יש לשון שבח כמו והוא במלכים יתקלם (הנזקוק ה'), אלא שיש בקדיש ו' עניני שבח כנגד ו' רקיעים, ויש שאומר כיון שמפסיקים באמן יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמאי יתברך צריך לומר ויתקלם. ונראה שאין נכון לאמרו שלא להכריע בשבח הבורא ב"ה, אך ויתהלל יתכן יותר שאינו מוכרע, (אב"ן):

כט) ומתחילין ביוצר אור ובורא חשך, כך שנו חכמים צריך להוכיח מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, בשחרית פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור יצא, ובמעריב פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים יצא, בערב פתח במעריב ערבים וחתם ביוצר אור לא יצא, ובשחרית פתח ביוצר אור וחתם במעריב ערבים לא יצא דהכל הולך אחר החתום, והאלפ"א בית"א שנהגו ביוצר לחול ולשבת וי"ט נראה להודיע כי לא בתקיימו שמים וארץ ותולדותיהן זולתי על פי התורה שנקראת ראשית ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה ברא את הכל, והאלפ"א בית"א היא יסוד התורה וכתוב אם לא בדיתי וגו', (אב"ן):

ל) ובמובו מחדש ולא ומטובו כדדייקינן בברכות ובמטובו חיינו הרי זה חכם ומטובו חיינו הרי זה בור, ובמטובו מחדש כמו ובמטובו וחסדו מחדש בכל יום מעשה בראשית הצריכין להתחדש כי פעם מחליש המעשה ופעם מתגבר ומהנשא, אך טובו וכבודו אין מתחדש שהוא היה בתקפו ובגבורתו לפני העולם ואחרי תכליתו, (אב"ן):

לא) בשפה ברורה ובנעימה לאל ברוך נעימות יתנו, כך ראוי לומר ביחודי שלא להוכיח קדוש וברוך, וכן כתב רב נטרונאי ז"ל, וי"א כך עונים באימה ואומרים ביראה קדוש וברוך לאל ברוך וגו', ולא יתכן. ואותם בני אדם שאומרים קדושה מיושב ביחיד אע"פ שבמסכת סופרים הוא אומר שהיחיד אומר קדושה מיושב מפני שנראה כמסדר השבח שהמלאכים אומרים אבל נקדישך ונעריצך שאין נראה כמסדר אין אומר בפחות מ', אין נכון, שהרי בתלמוד בבלי שנינו דכל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה וגם בסדר קדושה יש שנמצעים לאומרו ביחיד ויתבאר לפנינו בעו"ה. אחרי תפלת השחר בחתימת

(*) אפשר הכוונה שבפסוק זה ונלאים ו' חיעוס. (ב) ובפסוק זה ו' חיעוס. (ג) שמי, (ד) שמי, (ה) שמי ס'.

בחימת יוצר המאורות יש מקומות שאומרים לעושה אורים גדולים ואור חדש בציון תכין כדבר שנאמר קומי אורי וגו' וכדברי קדשך כתוב לאמר אל ה' יואר לנו בא"י יוצר המאורות, ולא יתכן לחתום על אור העתיד כי אם על אור הבריאה דאמרין בע"פ שצריך לסמוך לחתימה מעין פתיחה ומעין חתימה, לכך צריך לומר אחרי המקראות ותקן מאורות לשמה עולם בא"י יוצר המאורות, וכן כתב רב סעדיה גאון ורב נטרונאי ז"ל, (אב"ן):

לב) אהבת עולם, צריך לומר אהבת עולם בערבית ושחרית דהא איפלינו בהא דשמואל אמר אהבה רבה ורבנן אמרי אהבת עולם ותניא כותיהו וכה"א אהבת עולם אהבתיך וגו' ויחיד ורבים הלכה כרבים, וההוא דהשכים לקרות וכו' שכבר נפטר באהבה רבה שמואל הוא דאמר לה דהוא מריה דשמעתא וסוניין כרבנן, ואם ירצה לומר אהבת עולם רבה אהבתנו הרשות בידו, אבל מה שאמר שר שלום ז"ל דמנהג לומר בשחר אהבה רבה ובערב אהבת עולם לצאת ידי שניהן, ליחא כדאמרן, וכ"כ הרי"ף ז"ל, (אב"ן):

לג) הבוחר בעמו ישראל, לפי המדרש שמצאתי אמר הקב"ה שמור לי את שלי ואני אשמור לך את שלך, נ"ל שצריך לענות אמן אחר עצמו ולומר אמן אל מלך נאמן שמע ישראל בשכמל"ו, לפי שבאמן אל מלך נאמן שמע וברוך שם וכולהו ג' פרושיות שמע והיה אם שמעו ופרשית ציצית יש רמ"ח היבות רמו לרמ"ח איברים, ופתרון הרבר שמור לי את רמ"ח היבות לאומרן ולקבל עליך עול מלכות שמים ועול מצות ציצית לזכרון הרי"ג מצות ואשמור איבריך, (אב"ן):

לד) וראיה לדבר שנמצא במקצת סידורין כך. המברך אינו רשאי לענות אמן אחר ברכותיו וזולתי בה' מקומות, כשחר בהבוחר, בערב באוהב, גאל ישראל בשחר והמולך בערב, ובונה ירושלים דמוזן, אך בסוף מגילה בתוספתא אינו כן. הפורס על שמע והמברך על המצות ועל הפירות לא יענה אמן אחר עצמו ואם ענה הרי זה בור, ובגמרא דילן ליכא אלא אחר בונה ירושלים דמוזן, ולענין גאל ישראל דשחרית דבעינן מיסמך גאולה לתפלה אולי הוא הפסק. ובירושלמי הוא הפורס על שמע והעובר לפני התיבה והנושא את כפיו והקורא בתורה והמפטיר בנביא והמברך על אחת סכל מצות האמורות בתורה לא יענה אחר עצמו אמן ואם ענה הרי זה בור, אית הנא דתני הרי זה חכם, אמר רב חסדא מאן דתני הרי זה בור אחר כל ברכה הרי זה בור, אית הנא דתני הרי זה חכם בעונה בסוף, ועל זה ראוי לסמוך שכל ברכה שהיא בסוף כבונה ירושלים סוף ברכות ג' דארוייתא וישתבח ויהללך דחתימת ההלל יענה אחר עצמו אמן, ואין למדין סגן הכללות אף במקום שנאמר בהן חוץ וזולתי התוספתא החולקת על זה:

צריך לקרות את שמע בעונתה, דחנן מאימתי קורין את שמע בערבין וכו' אחרים אומרים כדי שיעמוד חבירו ברחוק ד' אמות ויכירוהו והלכה כאחרים, ואמר אב"י לתפילין באחרים לק"ש כוונתיקין דא"ר יוחנן ותיקין היו גופרין אותה עם הנץ החמה שנאמר ייראוך עם שמש, וכדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום, ומשי"ה אין אדם יכול לכיין בהנץ החמה על כן מצוה לקרותה לפני הנץ החמה מעט שלא יהלל אלא לאחר הנץ החמה כדי שיתפלל ביום, ואב"י דאמר לתפילין באחרים ואע"ג דקיימא לן רלילה זמן תפילין אין להניחן לכתחילה לאחר שקיעת החמה, והמעט יתבאר לפנינו בעו"ה, (אב"ן):

לה) והקורא את שמע בכונה נוטל שכר יותר מהקורא בתורה. דתנן ר' אליעזר אומר עד הנץ החמה ר' יהושע אומר עד ג' שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בג' שעות מבאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, מכלל דהקורא בעונתה עדיף מהקורא בתורה ולא הפסיד הברכות ויברך לפניו ולאחריה אע"ג דקרי ליה בתר ב' שעות, ולכתחילה לא שרי למיעבד הכי. ומאן דקרי ליה לכתחילה בתר שתי שעות דלא אניס מיתקרי פושע, דלא שרי לאיעכוכי אלא בשבתות וי"ט והעניית צבור דמשתהי עד דמיכנפין צבורא, או בני בי רב דיתבי וגרסי ומישיך גרסיהו, דאי לא מעכבי מיסענו

דברים מק"ש ותפלה ודוהיקין מילהא דלא שכיחא ולא מצו כולי עלמא לכווני כוהיקין כך כהב רב עמרם, ומ"מ זמן ק"ש עד סוף ג' שעות דר' יהושע דאמר עד ג' שעות עד ועד בכלל כדאמר בריש פרק תפלת השחר עד ארבע שעות דעד ועד בכלל, והנן הני בבחירתא ערות על המיד של שחר שקרב בר' שעות, ובירושלמי הלכה כר' יהושע בשבח ר' הונא אמר פליגין בה תרי אמוראי חד אמר בשוכח ומותיב ליה חבריה ויש הלכה בשוכח בתמיה כך הלכה ולמה אמרו בשוכח להזדרז ולקרונה בעונתה, פירוש לפני ג' שעות שלא יאחר, וחצות לילה אקום להודות לך שאמר דוד ע"ה זהו שאמר קדמו עיני אשמורות לשאר מלכים הישנים עד סוף שתי שעות ביום שיה דליליא והתרי דיממא הא המניא והשעה הנ' היו מתעסקין ללבוש ולנעול ולרחוץ ולהכין לקראת אלהי ישראל, ואי עד ג' שעות עד ולא עד בכלל מתי יקראוהו מלכי ישראל ומלכי בית דוד הישנים בי שעות הא עבר זמן דלא למיקרי, על כרחיה עד ג' שעות עד סוף ג' שעות קאמר, והרע דאמרינן בירושלמי דמאימתי קורין נפקין לתעניתא בעיין צבורא למיקרי שמע כתר תלת שעין בעי מיטחא בידיהון ולא כבר קראו אותה בעונתה כלום קורין אותה אלא לעמוד בתפלה מדברי תורה, ובירושלמי דפרק היה קורא בתורה אם לא בירך לפני ק"ש לא הפסיד הברכות שאחריה דברכות אין מעכבות זו את זו, וכן היא תמן בתלמוד בבלי והוא הדין בכל המצות בין לשחיטה בין לכיסוי הדם ושאר מצות דברכותיהון אינן מעכבות ואם לא בירך לא הפסיד מן המצוה כלום. והרב רבנא משה ז"ל כתב אם לא בירך לשחיטה וכיסוי הדם כשר אלא שחיסר מצוה (אב"ן):

לו) ולפ"טוק ראשון דשמע צריך כוונת הלב דה"ר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד עד כאן צריכה כוונת הלב דברי ר' מאיר אמר רבא הלכה כר' מאיר, ובירושל' בשם ר' שמואל צריך לקבל עליו עול מלכות שמים מעומד מה אם היה יושב עומד לא אם היה מהלך עומד, פירוש וכי כל היושב צריך לעמוד והא ב"ה אומרים כל אדם קורין כדרכן, אלא שאם היה מהלך יעמוד במקום אחד, אבל על לבבך אין צריך לעמוד, מ"מ האומנים בטלים ממלאכתן כפרשה ראשונה דלא לישוייה למלכות שמים עראי, רבינו האלפסי ז"ל, והמחמיר על עצמו לקרותו לעולם מעומד כב"ש לא עבר ולא כלום דאמרינן בערב כל אדם קורין כדרכן, וכבר יצאת בת קול דהלכה כב"ה בריש עירובין, ובפרק הזהב דלית הלכתא כב"ש אלא כו' מקומות, אחת בברכות בפרק אלו דברים ב"ש אומר סכבדין את הבית ואחר כך נוטלין לידים וב"ה אומר נוטלין לידים ואחר כך סכבדין את הבית, ואמרינן התם בכלול' פירקא הלכתא כב"ה בר מהא דהלכתא כב"ש, ובסוף פירקא דמי שאכל ושכח ולא בירך ב"ש אומרים יחזור למקומו ויברך ובית הלל אומרים יברך במקום הנוכח, והלכתא כבית שמאי מהנהו תרי תלמידי דחד אהדר למקום שכירך ואשכח ארנקי ומדרבה בר בר חנה, ועדיפא מתרווייהו דפת הוויא לה מדברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן בערבי פסחים, ותליתאה כסוכה בפ"ק אמר שמואל בר רב יצחק אמר רב הונא הלכה סוכה צריכה שההא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו א"ל רבי אבא כמאן כב"ש אלא כמאן, איכא דאמרי א"ל ר' אבא דאמר לך מני ב"ש היא ולא תווי מניה ופליגי בתרתי כסוכה גדולה ובקמנה [שאינה] מחזקת ראשו ורובו ושולחנו דב"ש פוסלין ובי"ה מכשירין והלכה (כב"ה) [כב"ש], והתרי במנחות בפרק התכלת כמה חומין הוא נותן ב"ש אומרים ד' ובי"ה אומרים ג' וכמה ההא משולשלת ארבע והלכה כב"ש בתרתי מרפסיק רב פפא הלכתא ארבע בתוך שלש משולשלת ארבע, והו סדין בציצית ב"ש פוסרין ובי"ה מחייבין והלכה כב"ש ואע"ג (דרבנן) [דתנן] והלכה כב"ה אין למרין הלכה לא מפי משנה ולא מפי תלמוד וקיימא לן בהא כב"ש, דבפרק כמה מדליקין (דף ז"ב:) אמרינן משה כר' יהודה בר' אלעאי כך היה ערב שבת היו מביאין לו עריבה מלאה מים חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף בסדינין המצוייצין ודומה למלאך ה' צבאות והיו תלמידיו מחבין

ממנו נכפי כמותן אמר להם בני לא כך שניתי לכם סדון בציצית ב"ש פוסרין וב"ה מחייבין והלכה כב"ה, ואינה סבור גזירה משום כסות לילה, פירוש והוי כלאים שלא במקום מצוה, ול' אושעיה דתני באלו דברים איפכא דב"ש וב"ה אינן אלא חמש וארבע בעדיות הווא בחירתא שחורו ב"ה להורות כב"ש, ואמרין בברכות עשה כב"ש חייב מיתה דתנן א"ר טרפון אני הייתי מהלך בדרך והייתי לקרות כב"ש וסכנתי בעצמי מפני הליסמין אל כדי היית לחוב בעצמך על שעברת על דברי בית הלל דאמרי עומדין וקוראין יושבין וקורין דעומדין אין צריבין לישב ויושבין אין צריבין לעמוד אלא כאורחיהו, וכל מאן דעבר אדרבנן שרי למיקרייה עברין כדאיתא בריש ברכות אם כן מאן דמשני דברי בית הלל נקרא עברין. וצריך להפסיק בין תיבה להיבה כדחנן בפסחים פרק מקום שנהגו ששה דברים עשו אנשי יריחו וכו' שהיו כורכין את שמע ואומרים שמע ישראל ולא היו מפסיקין דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר מפסיקין היו אלא שלא היו אומרין ברוך שם כבוד מלכותו, ובירושלמי שלא היו מפסיקין בין תיבה לתיבה ר' ועירא ור' יוסי בשם רבי שלא היו מפסיקין בין אחד לברוך, עד כאן יסוד העמרמי. וצריך להאריך באחד וכל המאריך באחד מאריבין לו ימיו ושנותיו אמר רב אשי ובדל"ת ובלבד שלא יחטוף בחי"ת, ולא יאריך בדל"ת כי אם כדי להמליכו בארבע (היסודות) [הרוחות] ירושלמי, ולא יאריך באלף שלא יראה כאומר אי חד חס ושלום, (אב"ן):

לו) וכתב רב עמרם ול צריך להגביה קולו להשמיע לאונו דכתיב שמע השמע לאוניך מה שאתה מוציא מפיו, ובכל לשון יצא דכתיב שמע בכל לשון שאתה שומע ע"כ, ואע"ג דקיימא לן כרבנן דשמע לכל לשון אתא ולא כרבי דמוקים ליה השמע לאוניך בריש פרק היה קורא בתורה ובפרק אלו נאמרין בסוטה ולרבי ק"ש ככתבה חדא דיחיד ורבים הלכה כרבים ועוד דסתם לן תנא כרבנן ואלו נאמרין בכל לשון פרשת סוטה וקריאת שמע וכו' ומחלוקת כבריייתא וסתם במתניתין הלכה כסתם מתניתין, ועוד תנן הקורא את שמע ולא השמיע לאונו יצא ר' יוסי אומר לא יצא קראה ולא דקדק באותיותיה ר' יוסי אומר יצא ר' יהודה אומר לא יצא, ואמר ר' יאשיה הלכה כדברי שניהם להקל שאם לא השמיע לאונו ולא דקדק באותיותיה יצא, מכל מקום מנהג טוב הוא שנהגו בספרד לקרות בקול דם פסוק ראשון הצריך כוונת הלב ואם יאמר אותו בחשאי לא יכוין כל כך את לבו, ונהי דלא השמיע לאונו יצא דיעבר אבל לכתחילה צריך להשמיע לאונו זהו סברת רב עמרם, אך כי הוא סותר דבריו להביא ראיה דכתיב שמע ודורשו לשני עניינים ואין מי שיסבור שני הדרשות אלו (אב"ן):

לח) ולמדרתם שהאח למוד תם שיתן ריוח בין הרבקים, בכל לבבך, על לבבך, בכל לבבכם, עשב בשדך, ואבדתם מרה, על לבבכם, הבנף פתיל, אתו וזכרתם, תזכרו ועשייתם, אתכם מאריך, ולהפסיק בין היום על לבבך, דעל כורכין את שמע ולא היו מפסיקין אמר בגמרא רבה אמר מפסיקין היו אלא שהיו אומרים היום על לבבך דמשמע ולא למחר על לבבך, וכן אתכם היום לאהבה דמשמע ולא למחר לאהבה וצריך אדם להפסיק. ירושלמי צריך להוציא בפה עי"ן אשר נשבע שלא יראה כה"א ח"ו (אב"ן):

לט) והקורא את שמע ונותן ריוח בין הרבקים מצננים לו גיהנם שנאמר בפרש שרי מלכים בה תשלג בצלמון, בהפרשת אותיות במלכות שרי וקבלת עול מלכות שמים ועול מצות זהו קבלת מלכותו. והקורא את שמע לא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתיו ולא יורה באצבעותיו ואם עושה כן עליו הכתוב אומר לא אותי קראת יעקב, דכתיב ודברת במ כל דבורך במ עשם קבע ואל תעשם עראי, ביסוד העמרמי. ובירושלמי לישו"י איניש קריאת שמע כל שעתא כפרוודגמא (טל נואה על טעין) חדהא דהוא פרוודגמא דהקב"ה דלא ליצרח עקן דכתיב (איכה ו') עמי מה עשיתי לך ומה האיתוך ענה בי, מאי הלאיתוך אמר ר' ברכיה מלך ששלח פרוודגמא של מדינה לך הם עושים כל בני המדינה עומדין

עומדין על רגליהם ופורעין את ראשיהם וקוראין אותה ביראה ברתת ובויע, אבל הקב"ה ישתבח שמו ויתעלה וזכרו לעולמי עד אמר להם לישראל הרא קריאת שמע פרוורוגמא חדתא דירי הוא ולא המרתחי עליכם לקרותה לא עומדים על רגליכם ולא פורעים את ראשיכם אלא בשבתך בביתך וגו', ולמדנו מזה שכל אדם קורין כדרךן ועל זה הקב"ה משתבח שאינו בא במרחות עמנו, יסוד העמרמי. ברוך שם וכו' אמרו יעקב אבינו ע"ה כשאמר האספו ואגידה וגו' שביקש לגלות להם את הקץ ונסתלקה שכניה ממנו ואמר דברים אחרים אמר שמה יש פסול בורעי כאברהם ויצחק אמרו שמע ישראל וגו' כשם שאין בלבבך אלא אחד וכך בלבנו אחד אמר ברוך שם וגו', אמרו חכמים אע"פ שלא אמרו משה אמרו יעקב התקינו לאמרו בחשאי משל לבת מלך וכו'. ומנהג להנביא כנפי הטלית להראות הציצית באומרו והיה לכם לציצית. וראיתם אותו לזכרון תרי"ג מצות, לציצית לשון מציץ מן החרבים. למען תזכרו ירושלמי אמר צריך להתיו הוי"ן דלא לימא תשכרו דמשמע על מנת לקבל שכר. וכן בהלל צריך להתיו הסמ"ך כי לעולם חסרו דלא לימא חרו לשון חרודין חתיכות. מעה בין פרק לפרק ואינו יודע באיזה פרק חוזר לפרק ראשון, באמצע הפרק חוזר לתחילת הפרק, בין כתיבה לכתיבה חוזר לכתיבה ראשונה, והוא שלא פתח למען ירבו ימיכם אבל אם פתח חוזר לכתיבה אחרונה. ואין הלכה כשמואל דאמר קריאת שמע דרבנן אלא קריאת שמע דאורייתא, וספק קרא קריאת שמע וספק לא קרא חוזר וקורא, וספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר חוזר ואומר, ובין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק דכתיב וה' אלהים אמת ואין צריך לחזור אסת. והווי"ן שאומרים באמת ויציב ונכון וקיים וכן כולן שמעתי מימי חרפי בסולישולא כי על מעשה הווי"ן לעמודים חשדוהו ישראל למשה רבינו ע"ה ובאו הווי"ן לפני המקום להוציאו מן החשד על כן תקנום בזה. (וזהו) בידך אפקיד רוחי וגו' שאנו מפקדים לו את נשמותינו בכל לילה ומאמינים בו להשיבה אלינו, וזהו בשחר אמת ויציב יציבא מילתא דברו אמת וקיים להשיב הפקדון אלינו. והותם גאל ישראל דאמרינן בע"פ בק"ש והילא גאל ישראל מה שהיה כבר, בהפלה גואל ישראל דרחמי ניהו. ובירושלמי מצאתי וצריך להזכיר באמת ויציב יציאת מצרים ומלכות וקריעת ים סוף ומכות בכורים וצור ישראל וגואלו, (אב"ן):

(ב) ויש שנהגו לומר צור ישראל קומה בעזרת ישראל ופדה כנאמך יהודה וישראל גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל בא"י גאל ישראל. ושמעתי כנגד חמשה ישראל הכתובים בפסוק אחד בפרשת בהעלותך וזכרים חמשה פעמים כנגד ה' חומשי תורה בשביל חבתן של ישראל לפני הקב"ה, (אב"ן):

(גא) והלכה כר' יוחנן דאמר הלואי שיתפלל אדם תפלתו כל היום ומפרשין רבנן הני מילי ביחיד ואדעתא דרשות אבל אדעתא דחובה אסור, וצבור אף אדעתא דרשות אסור דקיימא לן תפלות כנגד תמידים תקנום, וכשם שאין הצבור מביאין עולת נדבה כך הצבור אין מתפללין תפלת נדבה אבל היחיד שמביא עולת נדבה מתפלל תפלת נדבה, אבל היחיד אין מתפלל תפלת המוספין נדבה שאינו מתגרב קרבן מוסף, והא דאמר רב יהודה אמר שמואל היה עומד באמצע תפלה ונזכר שכבר התפלל פוסק אף באמצע ברכה, כשתתפלל אדעתא דחובה ושכח שכבר התפלל פוסק שאם יגמרנה נמצא כמקריב שני המידים בשחר ועובר על כל תוסף. ור' יוחנן מודה בהא דר' יוחנן לא אמר אלא תפלת נדבה שהן תחנונים אבל תפלת חובה לא אמר לן, רבינו האלפסי. ואמרו חכמים הרי שהתפלל והלך לבהכ"נ ומצא צבור שמתפללין אם יכול לחדש דבר בתפלתו יתפלל ואם לאו אל יתפלל ואם מתחילה לא כיון דעתו ועכשיו רוצה להתפלל בכונה עם הצבור יש לך חידוש גדול ויכול לחזור ולהתפלל, (אב"ן):

(גב) וכל המומך גאולה לתפלה אותו היום אינו נזוק, ואמרינן בירושלמי ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה שלש הכיפות הן, היכף לסמיכה שחיטה וסמך ושחט, היכף לנטילת

לנמילת ידים ברכה שנאמר שאו ידיכם קדש וברכו את ה', תיכף לנאולה תפלה שנאמר יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי וסמך ליה יענך ה' ביום צרה, וא"ר יוסי בר אבין כל מי שתוכף לסמיכה שחיטה אין פסול נוגע באותו קרבן, לנמילת ידים ברכה אין השמן מקשר באותה סעודה, לנאולה תפלה אין השמן מקשרג כל אותו היום. אמר ר' חמא כל מי שאינו תוכף נאולה לתפלה למה הוא דומה לאוהבו של מלך שבא והרתיק וכו'. ונראה דתיכף לנמילת ידים ברכה (איתא לנמילת ידים ברכה) דתלמוד דידן לאו ככלל תיכף לנמילת ידים ברכה (איתא) [דירושלמי] דההוא דירושלמי מהמציא ודבבלי מברכת המזון כדמוכח בפרק כ"ט, ומעתה צריך תכיפה לשניהן, (אב"ן):

(ג) ה' שפתי הפתח שתקנו חכמים הוא נמילת רשות ופתיחת התפלה ואינו הפסק דהויא תפלה אריכתא, והאומר בסוף אמת ויציב בגלל אבות תושיע בנים ותביא נאולה לבני בניהם בא"י גאל ישראל דבר שלא תקנהו חכמים וכל המשנה ממטבע שמבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו. ותיכף לגאל ישראל צריך לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, דהנן בשחר מברך שתיים לפניו ואתחילי ובערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה, וירושלמי ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן על שם והגית בו יומם ולילה שתהא הגיית לילה ויום שוין ר' יוסי בר אבין בשם ר' יהושע בן לוי על שם שנאמר שבע ביום הללתיך רב נחמן בשם ר' אבא כל המקיים שבע ביום הללתיך כאלו מקיים והגית בו יומם ולילה. והמתפלל צריך לבין את לבו אבא שאול אומר סימן לדבר תבין לבס תקשיב אונך. א"ר יהודה כך היה מנהגו של ר' עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בוויית זו ומצאו בוויית אחרת מפני הכריעות והשתחוויות:

יכול יתפלל אדם כל היום, כבר מפורש ע"י דניאל וזמנין תלחא ביומא הוה בריך על ברכויה ומצלי וגו' יכול משבא (דניאל) בגולה [הוחלה] ת"ל כל קבל דהוה עביד מן קדמת דנא, יכול יתפלל לכל רוח שירצה ת"ל וכיון פתיחין ליה בעליהיה נגר ירושלם ובשלמה כתיב והתפללו אל ה' דרך ארצם, יכול יהא כוללן בבת אחת כבר מפורש על ידי דוד ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי, יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל כבר מפורש על ידי שלמה לשמוע אל הרנה ואל התפלה רנה זו תחנה תפלה זו בקשה, אמר רב הונא כמה הלכתא נברואתא איכא למשמע מהני קראי דחנה, וחנה היא מדרבת על לבה מכאן למתפלל צריך לבין את לבו, רק שפתיה נעות שצריך שיחחק בשפתיו, וקולה לא ישמע שצריך להתפלל בלחש, ויחשבה עלי לשכורה מכאן שהשכור אמור להתפלל, והיא מרת נפש שאין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, ואי נמי משום דכתיב עבדו את ה' ביראה וגו' במקום גילה שם תהא רעדה. ואמרינן בעירובין פרק הדר אמר רבה בר רב הונא שתוי אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תפלה, שכור אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תועבה, היכי דמי שתוי כל שיכול לדבר בפני המלך, שכור כל שאינו יכול לדבר בפני המלך, והמתפלל צריך שיבנס לכית הכנסת שיעור שני פתחים שנאמר אשרי אדם וגו' לשמור מוונות פתחו:

בפסח שני שנינו מן האנף ולפנים כדפנים מן האנף ולחוץ כלחוץ ואמר עלה אמר רב וכן לתפלה ופליגא דריב"ל דאמר אף מחיצה של ברול אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים ואע"ג דרב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן ור' יוחנן בר לוי הלכה כר' יהושע בן לוי וכיון דרב במקום ר' יוחנן ליתא כל שכן דליתא במקום ר' יהושע בן לוי הכא קיימא לן כרב דמן האנף ולחוץ כלחוץ לענין תפלה, דתנן בעירובין פרק ג' גנות חצר קטנה שנפרצה במלואה לחצר גדולה והיו תשעה כגדולה ויחיד בקטנה מצטרפין, תשעה בקטנה ויחיד כגדולה אין מצטרפין, וצבור כגדולה ושליח צבור בקטנה יוצאין ידי חובתן, צבור בקטנה ושליח צבור כגדולה אין יוצאין ידי חובתן שהרי הוא מופלג מהן

ואינו עמהן במקום אחד מפני שיש לגדולה הפסק מכאן ומכאן והרי היא כמופלגת מן הקטנה ואין הקטנה מופלגת מן הגדולה אלא הרי היא כקבץ זוית שלה, והא למדת כי לולא בעבור שהקטנה נדחית אצל הגדולה לא היו מצטרפין לעולם והיינו כרב ולא כר' יהושע בן לוי (אב"ן):

מד) אב"ר רב כל הקובע מקום לתפלתו כאברהם שנאמר בו אל המקום אשר עמד שם וקבע מקום אלהי אברהם יהיה בעורו וכשמת אומרים עליו אי ענו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו, ואין עמידה אלא תפלה שנא' ויעמוד פנחס ויפלל. המתפלל אחורי בית הכנסת ואינו חוזר פניו לבית הכנסת נקרא רשע שנאמר סביב רשעים יתהלכון. ובירושלמי אמר ר' יוחנן צריך אדם להתפלל במקום המיוחד להפלה שנאמר בכל המקום אשר אוביר את שמי תזכיר אין כתיב כאן. וצריך ליחוד לו מקום בביהכ"נ שנאמר ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים ולא כתיב אשר השתחוה. וצריך להסב פניו אל הכותל מנא לן מחוקיהו דכתיב ויסב חוקיהו פניו אל הקיר ויתפלל, ושלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הכותל מהאי קרא נפקא, והרוצה שיחככם ידרים ושיתעשר יצפין וסימנך. שלחן בצפון ומנורה בדרום ור' יהושע בן לוי אמר לעולם ידרים שחכמתו מעשרתו שנאמר אורך ימים בימינה, והא אמר ר' יהושע בן לוי שכינת במערב, דמצדד אצדודי, אמר ליה ר' חנינא לרב אשי אתון דיתביתו לצפונה דארץ ישראל אדרימו אדרומי:

בא לו להתפלל ילך שלש פסיעות לפניו להראות לפניו מג' מחנות, מחנה ישראל. מחנה לוי, מחנה שכינה, ואמרינן בתלמוד בבלי וירושלמי המתפלל צריך להשוות את רגליו פלגי בה תרי אמוראי חד אמר ככהנים דכתיב לא זעלה כמעלות על מזבחי שלא לפסוע פסיעה גסה שהיו מהלכין עקב בצד גודל וחד אמר כמלאכים שנא' ורגליהם רגל ישרה, ולמדנו שלש פסיעות מהאי קרא שלש רגלים, וישרה כהרגומו כיונין (אב"ן):

מה) ומנהיג שלא להתפלל בגילוי הראש מפני אימת שכינה שכנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד, ובתלמוד דפרים סודרא ארישיה, ובפרק האשה נקנית מאי מעמא לא פרים מר סודרא אמר ליה דלא נמיבנא אמר ליה חוי דלא תוחוי לאפאי עד דנסבת ופרסת סודרא ארישך, שלא היה דרכם לכסות ראשם כשהם פנוים דמיוחי כיוהרא אלא אחר נשואין, וגלוי הראש עוות תקיפא היא כדאמרינן בהלכות דרך ארץ ובמסכת כלה בההוא פרוץ שהלך בקומה זקופה בגילוי הראש לפני הזקנים חכמי ישראל ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא ונתלקו עליו על שהיה עז פנים כמו ששינינו בסוף פרקי אבות, ואמר ר' יהושע בן לוי אסור לו לאדם שילך בקומה זקופה שנאמר מלא כל הארץ כבודו, רב יהודה לא הוה מסגי ארבע אמות בקומה זקופה רב הונא בריה דרב יהושע לא הוה מסגי ד' אמות בגילוי הראש אמר שכינה למעלה טראשי, לכן יהבן לו לאדם ללכת בכיסוי הראש דרך צניעות ומוראת מלכות העולם כמנהג כל אנשי ספרד וישר כחם (אב"ן):

מו) ומזה המקרא שויתי ה' לנגדי תמיד מצאתי במדרש מעם לכל ממבע הברכות שבתחילת הברכות נראה שהמקום עומד לנגדנו ולא משם ואילך לפי שנהוכרת השם היא לנגדי תמיד ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו ואין אומר אשר קדשתנו, והמשכיל יבין (אב"ן):

מז) ומצאתי במדרש וחיוב אדם לנענע את עצמו בהפלה על שם שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, וכן מנהג רבני צרפת וחסדידה:

מצאתי בספרים הפנימיים והמברך את השם צריך לכוין את לבו כהיה והוה ויהיה כענין שנאמר ה' מלך ה' מלך ה' ומלוך לעולם ועד מצפ"ץ מצפ"ץ מצפ"ץ בא"ת ב"ש ואין מוטרין את השם אלא לצנועים, (אב"ן):

מח) ברכות ירושלמי, בקריאת שמע נאמרו עשרת הדברות והיינו דכתיב וזכרתם את

כל מצות ה', אנכי ה' אלהיך שמע ישראל ה' אלהינו, לא יהיה לך אלהים אחרים ה' אחד ולא אחר, לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא ואהבת את ה' אלהיך, וכל דמרחם למלכא לא משתבע בשמיה לשקרא. זכור את יום השבת לקדשו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם, ושבת שקולה כנגד כל המצות. כבוד את אביך ואמך הה"ד למען ירבו ימיכם, וכל מאן דמייקר אבוהי ואימיה יהיבנא ליה אריכות יומין, לא תנאף הדא הוא דכתיב ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, היינו דאמרי אינשי שקורץ בעיניו ורומז לעבירה לעשות, לא תרצח הדא הוא דכתיב ואבדתם מהרה, דאמרי אינשי כל דקמיל מתקמיל, לא תגנוב הדא הוא דכתיב ואספת דגנך ולא דגן של חבירך, לא תחמוד הדא הוא דכתיב וכתבתם על מוֹזוֹת ביתך ולא בית חבירך, לא תענה ברעך עד שקר הדא הוא דכתיב אני ה' אלהיכם, וכל מאן דמסחיד סהרותא דשיקרא על חבירה חשיבנא ליה כמאן דמסחיד כי שלא בראתי שמים וארץ, למדנו מזה שצריך האדם לקרות את השלש פרשיות בכוונת הלב הבא לעשות מצוה מן המובחר, וכאילו קרא עשרת הדברות, ודכוותה אמרו בקשו לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע ומפני מה לא קבעום מפני תרעומת המינים בסוף פ"ק דברכות, והניחו הדבר וחשבו בלבם כי בכלל אלו הפרשיות השלש הם עשרת הדברות כמו שאיתא בירושלמי (אב"ן):

(מ"ט) הניא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה, וצריך שיכסה את ראשו, ולא בשעת התפלה לבד אלא כל היום כולו כדאמרינן דאסור לילך בקומה זקופה ובגילוי הראש (אב"ן):

(ג) זניניו בברכות, אלו ברכות שאדם שוחח בהן באבות תחילה וסוף ובהודאה תחילה וסוף, ירושלמי מנין באבות דכתיב ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אלהי אדני אברהם, ובהודאה ואשתחוה למלכא ומורינא למלכא (אב"ן):

(נא) ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם וכו', זה שאין בה מלכות שמים בתחילתה כדיון כל הברכות הקודמות לשאר הברכות לפי שלא להפסיק באלהות האבות שעל ידיהם נודע טבעו בעולם, שכך אמר אברהם לאליעזר ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי ונ', כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ שלא נודע טבעו בעולם, ונאמר ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפי כל העולם, ויש מלכות בסוף סמוך לחתימה מלך עוזר ומושיע ומגן, דכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה, כדפליגי רב ורבי יוחנן והלכתא כר' יוחנן דבכוליה תלמודא רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן ועוד דתניא כוונתה, ויליף טעמא בברכות ירושלמי פרק הרוואה אסר ר' תנחומא ואנא אמרית טעמא ארוממך אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד (אב"ן):

(גב) וראיתי בצרפת בכמה בני אדם שהיו מגביהין את עצמם בשעת קדושה, ויש לי סמך בספרים הפנימיים, אמר הקב"ה ברוכים אתם לי שמים וארץ ויורדי המרכבה אם תנידו לפני מה אני בשעה שמקלסין אותי ואומרים לפני ק' ק' ה' צבאות וילמדו אותם שישאו עיניהם למרום לכות תפלתם וינשאו את עצמם, כי אין הגאה בעולמי כאותה שעה שעיניהם נשואות ל' עיני ועיני בעיניהם וכו', (אב"ן):

(גג) בימות הגשמים כאתה נבור משיב רוח ומוריד הגשם, ותנן ר' יהודה אומר יום טוב האחרון של חג האחרון מוכיר הראשון אינו מוכיר, ביום טוב הראשון של פסח הראשון מוכיר האחרון אינו מוכיר גשם כי אם מל. מנהגם היה בשני חזנים אחד ליוצר ואחד למוסף, ירושלמי טעמא דר' יהודה כדו שיצאו כל המעורות במל, ירושלמי בחדש תענית עלה דההיא הדא דתימר אסור ליחיד להזכיר עד שיוכר ש"צ, קמון לצלותא כמי שהזכיר שליח צבור דמי, אית דאמרי עד שיוכר בקול רם דמנהג העולם משיב רוח ומוריד הגשם להזכיר את הצבור, וכן מנהג בליל ראש חדש להזכיר

להזכיר ראש חודש, ובחנוכה על הנסים, ובמוצאי שבת ליום טוב ותודיענו, ויראה לי קמון לצלותא כיון שעומד החון עם הצבור להתפלל בלחש שכבר אמר קדיש אין צריך לעכב עד שהוא יתחיל להתפלל דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, (אב"ן):

נד) **ירושלמי** ר' זעירא אמר היה עומד בנשם והזכיר של מל אין מחזירין אותו, במל והזכיר של גשם מחזירין אותו, והא תניא במל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם רצה להזכיר מזכיר, לא רמי ההוא דמצלי ומיקל לההוא דלא מצלי ולא מיקל, פירוש בקיץ והזכיר של גשם מצלי דכר קללה ומחזירין אותו, דתנן יצא ניסן וירדו גשמים סימן קללה שנאמר הלא קציר חמים, והתם דלא חייבו לא מצלי ולא מיקל, בימות הקיץ נהגו לומר ורב להושיע מכלכל חיים בחסד וכי' וכן כתב רב עמרם, אבל בצרפת ובפרובינצא נהגו לומר ורב להושיע מוריד המל מכלכל חיים, ואלו ואלו דברי אלהים חיים הם דתניא במל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר, (אב"ן): נה) **ברוך** אתה ה' מחיה המתים ועונין אמן, מצאתי במדרש כל ישראל חותמין ברוך מחיה המתים ועונין אמן אחר החון ועדיין לא ראו תחיתם ומאמינין שיתיו מתים, וכן כגואל ישראל ואע"פ שנגאלו חזרו ונשתעבדו ומאמינין בו שיגאלו, וכן בונה ירושלים ומאמינין בו שעתיד לבנותה הוי אמונים נוצר ה', המאמינין ועונין אמן נוצר ה'. ועוד מצאתי במדרש פתחו שערים ויבוא גוי צדיק שומר אמונים אל תקרי שומר אמונים אלא שאומר אמונים, ודריש עוד וצדיק באמונתו יחיה צדיק נומריקין צ' אמונים ד' קדושות ו' דבקים ק' ברכות, (אב"ן):

נו) **ושאלה** בכרכת השנים ותן מל ומטר בארץ וכל הצריכין למטר כארץ ישראל שואלין בשבעה במרחשון, וכן ראיתי מנהג נרבנא ומסביבותיה, ובגולה אינן שואלין עד ששים לתקופת השרי ויום ששים כלאחר ששים, כדפסיקנא בתעניות בפלוגתא דרב ושמואל, וכן כבבל נקייטין מיבעני ולא יבשני, ומששים יום לתקופת תשרי שואלין כל ימות החורף עד תכלית המנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח, ומשם ואילך כל ימות הקיץ עד ששים יום לתקופה אינן שואלין ותן מל ומטר, וזהו מנהג צרפת ומספר רוב פרובינצא, ונהגו בצרפת לומר בימות הקיץ ותן ברכה על פני הארמה, ובספרד ובפרובינצא ותן מל לברכה, ויש לדברי שניהם ראייה מדרתניא במל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר, וכן הוא הדין לשאול דמל לברכה מיעצר כמו שאמר אליהו ע"ה חי ה' אם יהיו השנים האלה מל ומטר כי אם לפי דברי, (אב"ן):

נד) **ובמקומות** שמכריז החון בליל השאלה ברוך עלינו אינו כלום שהרי בכל גבול ישראל נהגו לפתוח הברכה כך, והשאלה היא ותן מל ומטר כדמוכח בתעניות, ותחילתה ותכליתה של ברכת השנים לא נשתנית משאר הברכות, גם אין להזכיר בימות הקיץ עד ששים יום בתקופה, וברך שנותינו כגשמי רצון ברכה ונדבה, דאין לך שאלה גדולה מו, (אב"ן). מצאתי בתעניות ירושלמי אם לא אמר שאלה בכרכת השנים מחזירין אותו, ואפילו ספק אמר ספק לא אמר מחזירין אותו עד שלשים יום מכאן ואילך אין מחזירין אותו דריהטיה ומסריכה נקט, (אב"ן):

נו) **שמע** קולנו, שנו חכמים יחיד אומר עננו בשומע תפלה ושי"צ אומר בין גואל לרופא לפי שאין היחיד קובע ברכה לעצמו אבל צבור קובעין, ושאל לגאון שי"צ ששכח ולא אמר עננו בין גואל לרופא אם אומרה במקום שנוכר דהא אמצעיות אין להם סדר או בשומע תפלה היחיד דמאי שנא בין גואל לרופא ולא איפשט, ונפלאותי על זה דהא אמצעיות אין להם סדר רקאמר רב אסי דאין להן סדר להיותן כשלש ראשונות ושלש אחרונות שאם טעה בהן חוזר לראש ואילו באמצעיות חוזר למקום שפסק ולא לאתה חונן, אבל כהאי יש להן סדר שחייב אדם לקרותן זו אחר זו כתקנת חכמים דאסמכיניהו אקייאי וכמו שכתב רבינו האלפסי ז"ל, ובכאן אי אפשר לחזור למקום שפסק מדהניא בפרק במה מדליקין

סדליקין ימים שאין בהן קרבן מוסף כגון חנוכה ופורים ותענית אם לא הזכיר מעין המאורע אין מחזירין אותו, וכל היכא דתני אין מחזירין אותו כגון יעלה ויבא כלילי ראש חדש כדאמרין בברכות, ולא כיום בעבור כדאיתא בתפלת השרר, וכגון עננו בתעניות ועל הנסים כחנוכה ופורים דתניא בתוספתא דאין מחזירין אותו כדאמרין, לאו דוקא אם גמר תפלתו אלא אפילו נזכר בתוך תפלתו אינו חוזר ואפילו לא התחיל ברכה שלאחריה אלא סיים ברכת עבודה ולא אמר יעלה ויבא אפילו שלא פתח במודים, או סיים הוראה ולא פתח בשים שלום ולא אמר על הנסים בהוראה אינו חוזר לראש, דכיון דקתני אין מחזירין אותו לא שנא ברכה אחת ולא שנא כמה ברכות לא שנא גמר תפלתו ולא שנא לא גמר תפלתו, דכיון דאין מחזירין אותו סברא הוא שהיא ברכה לבטלה אם הוא חוזר כלל, והאי דקאמר מאי שנא בין גואל לרופא, י"ל שמעם עצמו האמור בירושלמי לסמיכת גאולה לתפלה יהיו לרצון וגו' ה' צורי וגואלי וסמך ליה יענך ה' ביום צרה, דומה לדומה יותר מגאולה לתפלה, גואל ישראל עננו כי בצרה וכו', ועל דא סמכו חכמי התלמוד, (אב"ן), ובהלכות תענית נאריך יותר בעו"ה. ומעתה יש לומר ששלית צבור ששכח ולא אמר עננו במקומו אומרה בשומע תפלה כיחיד דאין לו לחזור למקום שפסק כדאמרן, או לפי ההלכות גדולות לאחר שים שלום דיכול לקבוע ברכה לעצמו מה שאין כן ביחיד, ויחיד אומר אחר שים שלום ולא יחתום בה, ולפי ההלכות גדולות אומר וחותם בה ויתבאר לפנינו במקומו בעו"ה :

(נח) ויִדְרִיד הַבַּא לֹמֵר מֵעֵין כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה בְּסוֹף כָּל בְּרָכָה וּבְרָכָה אֹמֵר שֵׁם הַיָּהוָה לֹו חוּלָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ אֹמֵר בְּבִרְכַת חוּלִים, וְאִם הָיָה צָרִיךְ לְפָרְנָסָה אֹמֵר בְּבִרְכַת הַשְּׁנַיִם, וְכֵן הַצְּרִיכִים שֵׁשׁ לֹו לְאִדָּם יִכּוֹל לְשׁוֹאֵלִים בְּשׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה אֲבָל לֹא בְּשֵׁלֶשׁ רֵאשׁוֹנוֹת וְלֹא בְּשֵׁלֶשׁ אַחֲרוֹנוֹת, דְּאִמְרַי רַב יְהוּדָה אִמְרַי שְׂמוּאֵל לְעוֹלָם אֵל יִשְׁאֵל אִדָּם צְרִיכֵי לֹא בְּשֵׁלֶשׁ רֵאשׁוֹנוֹת וְלֹא בְּשֵׁלֶשׁ אַחֲרוֹנוֹת אֲלֵא בְּאַמְצָעִיּוֹת, וְכֵן הַשְּׂוֹאֵל צְרִיכֵי בְּהֵן אֵין נוֹקְקִין לֹו, פִּירוּשׁ אֵין תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמָעַת. כֵּתֵב רַבִּי יַעֲקֹב מִ"ב דְּהַא דְּרַמְרַי שְׂמוּאֵל אֵל יִשְׁאֵל אִדָּם צְרִיכֵי מִצְרַכִּי יַחֲיד הוּא דְּאִמְרַי אֵין שׁוֹאֵלִים צְרִיכֵיהֶם אֲבָל צְרִיכֵי רַבִּים שׁוֹאֵלִים, וְתַדַּע שְׂכָן הוּא שְׁהָרֵי כָּל עֵיקָרָן שֶׁל שֵׁלֶשׁ רֵאשׁוֹנוֹת וְשֵׁלֶשׁ אַחֲרוֹנוֹת צְרִיכֵי רַבִּים נִינְהוּ, וּמִמַּעַם זֶה נִגְהוּ כָּל יִשְׂרָאֵל לֹמֵר בְּאִבּוֹת זַכְרֵנוּ לְחַיִּים, וּבְגִבּוֹרוֹת מִי כְּמוֹךְ, וּקְדוּשָׁה וּבְכֵן וּבְכֵן וּבְכֵן, וּבְאַחֲרוֹנוֹת בְּהוֹדָא וְכַתוּב לְחַיִּים, וּבְשֵׁים שְׁלוֹם בְּסַפֵּר חַיִּים מִרָ"ה עַד יוֹ"כ, וְכֵן מִנְהַג כָּל יִשְׂרָאֵל לֹמֵר קְיֻבוֹת שִׁיטְרוֹ הַמְשׁוֹרְרִים בְּשֵׁלֶשׁ רֵאשׁוֹנוֹת, (אב"ן). וְכֵן בְּיוֹצֵר אֹר וְיוֹצֵר, וְהַהֲבָה בְּאַהֲבַת עוֹלָם, וְזוֹלָה בְּאַמַּת וְיוֹצֵב, וְמִי כְּמוֹךְ סִמּוֹךְ לְסוֹפוֹ, מְקוּם שְׁנֵהֲגוּ לְהַאֲרִיךְ הַכֵּל כְּמִנְהַג הַמְדִינָה וְאֵין בּוֹהַ הַפֶּסֶק כֻּלָּל :

(נט) רִצְצָה ה' אֱלֹהֵינוּ, רֵאִיתִי בְּמוֹלִשׁוּלָא וְכֵל סְבִיבוֹתֶיהָ שֵׁאֵין אֹמְרִים רִצְצָה כִּי אִם בְּמִנְחַת תְּעִנִּית וְלֹא בְּשֵׁאֵר מִנְחוֹת וּמִתְחִילִין וְאִשֵּׁי יִשְׂרָאֵל וְתְּפִלָּתוֹ גּוֹי, וְיִלֵּל הַמַּעַם כִּי בְּשַׁעָה שֵׁאֵין הַכֹּהֲנִים נוֹשְׂאִים כְּפִיהֶם אֵין לֹמֵר רִצְצָה לְפִי שֵׁאֵין אֹמְרִים בְּסוּמָה פֶּרַק אֵלֹו נִאֲמְרִין כָּל כֵּהֵן שֵׁאֵינוֹ עוֹלָה לְרוֹכֵן בְּעִבּוֹדָה שׁוֹב אֵינוֹ עוֹלָה, וְרִצְצָה קוֹרָא עִבּוֹדָה דְּעַל הַקְּרִבְנוֹת כְּתִיב לְרַצּוֹן לָהֶם לְפָנַי ה' לְרַצּוֹנֵכֶם תּוֹבַחוּ שְׂצָרִיךְ שִׁיחָא שׁוּחַם לְדַעַת הַקְּרִבָן וְלִשְׁמוֹ כְּפִי מַה שְׁהוּא, דְּכֵל הוֹכְחִים שְׂשַׁחְטָן שֵׁלָא לְשַׁמֵּן כְּשֵׁרִין אֲלֵא שֵׁלָא עָלוּ לְכַעֲלוּהֵן לְשֵׁם חוֹבָה, וְכַשְׂמִתְחִיל הַחוּן רִצְצָה הֵם עוֹלִים לְרוֹכֵן וְאֹמְרִים בְּרַכְתָּ * בְּלַחַשׁ, וּמִנְחָה שְׂבַכְל יוֹם אֵין בָּהּ נְשִׂאוֹת כְּפִים מְשׁוּם דְּשִׁכְחָא שְׂכָרוֹת זׁולְתֵי בְּמִנְחַתָּא דְּתַעֲנִיתָא דְּמַצְלִי בְּהָ סִמּוֹךְ לְשִׁקְיָה חֲמָה וְכַתְּפַלָּת נַעֲלִיהָ הִיא וַיֵּשׁ בָּהּ נְשִׂאוֹת כְּפִים, וְכֵן כֵּתֵב רַב סַעֲדִיָּה ז'ל כְּמִנְחָה סִפְרָד. אֵךְ מַה שְׂכַתֵּב כִּי אִם בְּמִנְחַת תְּעִנִּית וּבְמִנְחַת יוֹ"כ אַע"פ שֵׁאֵין בָּהּ נְשִׂאוֹת כְּפִים, אֵין נוֹהֲגִין בּוֹהַ בְּסִפְרָד כְּמוֹהוּ, וְלֹא בְּצַרְפַּת וּפְרוּבִינְצָא, כִּי אִם בְּשַׁחְרִית וּמוֹסָף וּנְעִילָה כְּכַפּוֹר בְּשַׁעָה שְׁהִיוּ נוֹשְׂאֵין כְּפִיהֶן, אֲבָל בְּמִנְחַת הַכְּפִירִים שֵׁלָא הִיוּ נוֹשְׂאִים כְּדִאֲמְרִין

בריש

* כִּינֵי סִיבִי"ל, ט' כְּהוֹר וְכִי"ל הַל' יוֹ"כ סִי קִבְלָה.

בריש פרק (רחסידו) [ר'] בתענית אין אומרים וכן ברין, אך בפרובינצא וצרפת נהגו מקרוב לומר ערבית שחרית ומנחה רצה, ולא יהכן בעיני, (אב"ן):

ס) ואשי ישראל ותפלתם, ו'א אע"פ שאין אנו עכשיו מקריבים קרבן רוצים אנו לומר ואשי ישראל ותפלתם שהתפלול כנגד המידיים תקנום, אך ראיתי במדרש כי מיכאל השר הגדול העומד על בני עמנו מקריב נשמתן של צדיקים במזבח הבנוי למעלה כנגד אותו של מטה שנאמר ירושלים הבנויה כעיר החבורה לה יחדו, כדאיתא בשבועות ובחגיגה פרק אין דורשין שמיכאל מקריב קרבנות בכל יום בעבור ישראל, וזוהו שאנו אומרים ואשי ישראל. מורים אנחנו לך וכורע בהודאה תחלה וסוף דרב ששת ורב יוסף כרעי תחלה וסוף, ותניא הכורע בהודאה הרי זה משובח. אבל הכורע בהודאה דהלל ודברכת המזון הרי זה מגונה. וצריך לברוע עד שיתקפקפו כל חוליות שבשרה ועד שיראה איסר כנגד לבו. ובסוף ארבעה אבות גויקין שדרו של ארם לאחר שבעים שנה נעשה נחש והוא דלא כרע במודים, ורב אשי בי כרע כרע כתיורא וכי זקיף וקיף כתיורא, פירוש חיורא מקל שכורע בבת אחת וזקיף כתיורא מעט מעט שלא תהא עליו הכרעה כמשי, וההיא דבב"ק ה"פ והוא דלא כרע במודים כל כך שיצטרך לזקיף מעט מעט כנחש שמתפשט מכפיפתו:

מא) וכשמגיע ש"צ למודים צריכים כל הצבור לשוח עמו ולומר מודים דרבנן, דתניא בירושלמי תני רב תחליפא בר טובי הכל שוחחים עם ש"צ בהודאה, א"ר ועירא ובלבד במודים, ור' זעירא סמך לקרובה כדי לשוח עמו תחלה וסוף, ר' יסא כי סליק להכא חמתון גחנון ומלחשין אמר להו מה דינ לחישא ולא שמיע ליה דא"ר הלכו בשם ר' סימון מודים אנחנו לך ומפרש בירושלמי בכמה עניינים, והשתא נכללינהו לכולהו מודים אנחנו לך ה' אלהינו על (כל) שאנו מודים לך, פירוש משתחיים לך. וסדר ברכות י"ח סדרין על פי המקומות זו אחר זו, וסמך ל"ח ברכות כנגד י"ח אוזרות שבמומר הבו לה' בני אלים ומשם אנו רואין שאומר אבות וגבורות וקדושות. אבות, הבו לה' בני אלים. גבורות, הבו לה' כבוד ועז. קדושות, הבו לה' כבוד שמו השתחוו לה' בהדרת קודש, ובינה אחר קדושה והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי וגו' וידעו תועי רוח בינה ורוגנים ולמדו לקח, ותשובה אחר בינה שנאמר השמן לב העם הוה וגו' ולבבו יבין ושב ורפא לו, ואע"פ שכתוב בו רפואה אחר תשובה, כתיב עוד הסולח לכל עוונכי הרפא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי וגו', דגאולה ורפואה אחר סליחה, והאי דכתיב ושב ורפא לו, לאו רפואה דתחלואים היא אלא רפואה דסליחה היא, ושאמר גאולה בשביעית ולא אחר רפואה, דבשביעית אנו עתידין להנאל, דאמר מר כששית קולות בשביעית מלחמות כמוצאי שביעית בן דוד בא, ומלחמות אתחלהא רגאולה הויין, ורפואה בשמינית לפי שנתנה מילה ביום השמיני שצריכה רפואה, וברכת השנים במ' כנגד מפקיעי שערים דכתיב שבור זרוע רשע זרוע תדרוש וגו' וזוד כפרשה מ' אמרה, וקבוץ גלויות אחריה שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגו', ועל ידי קבוץ גלויות נעשה דין ברשעים שנאמר ואשיבה ידי עליך ואצורף כבוד סיניך וגו' ואשיבה שופטריך כבאשונה וגו', וברין הרשעים יכלול המינין והזדים שנאמר ושובר פושעים וחמאים יחדו וגו', ואז תרוטמנה קרנות הצדיקים שנאמר וכל קרני רשעים אנדע תרוטמנה קרנות צדיק, וכולל גרים עמם שנאמר מפני שיבה תקום וגו' וסמך ליה וכי יגור אתך גר וגו', והיכן תרוטמנה בירושלים שנאמר שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך, ומיד בא בן דוד שנאמר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם וכתיב ודויד עבדי נשיא להם לעולם, ומיד באת הפלה והביאותים אל הר קדשי שמחתים בבית תפלתו. ובאת עבודה שנאמר עולותיהם וזבחיםם לרצין וגו', באת עבודה באת ההודאה שנאמר זוכח הודה יכבדני, וברכת כהנים אחריה שנאמר וישא אהרן את ידיו

אל העם ויברכם, ועבורה והוראה חרא מילתא היא, ושום שלום אחר ברכת כהנים דכתיב ושמו את שמי על בני ישראל וגו', וברכת הצור שלום היא שנאמר ה' עון לעמו יתן וגו', מכאן ואילך אמור לספר בשבחו של מקום, פירוש בקביעות ברכה דכתיב מי ימלא גבורות ה' וגו' למי נאה למלא גבורות ה' למי שיכול להשמיע כל תהלתו שנאמר לך דומיה תהלה, אבל אם בא לומר אחר תפלתו אף כסדר ויודי יום הכפורים ובלא קביעות ברכה אמר, ומכאן השובה לאומרים אחר התחנה ותכנס תפלתי לפניך וכו' בא"י שומע תפלה שאסור לתתם בהזכרת השם, מצאתי, (אב"ן):

סב) אמר שמואל כל האומר אחר תפלתו אלו ג' דברים עשה למען שמך עשה למען ימינך עשה למען משיח צדקך אין תפלתו חוזרת ריקם, (אב"ן):

סג) ומנהגנו לומר כך, מלבנו אלהינו יחד שמך בעולמך בנה ביתך שכלל היכלך קרב קץ ביאת משיחך עשה למען שמך עשה למען ימינך עשה למען משיח צדקך למען יחלצון ידיריך הושיעה ימינך ועננו. אלהי נצור, ויש אומרים אלהי עד שלא גוצרתי, ואסור ליחיד לומר ברכת כהנים בתפלתו כי בצבור נתקנה לפני נשיאות כפים שאינו אלא בעשרה ואומרה ש"צ, (אב"ן):

סד) ודברים שבין בני כבל לארץ ישראל, אנשי מורח שליח צבור מברך ברכת כהנים בקהל בקול רם, אנשי מערב אמר ש"צ ושמו את שמי שאסור להזכיר את השם אלא א"כ היה כהן למדנו מזה שאסור ליחיד לקרותו, ומכל מקום כל הגלות הם אנשי מורח וקורין אותו כקורא בתורה, (אב"ן):

סה) בברכת כהנים ושמו את שמי אין מנהג בצרפת לאומרו, דבפרק אלו נאמרין בסומה אמר ושמו את שמי שמי המיוחד לי שמברכין את העם בשם המפורש, והנה היום הזה אין אנו מברכין בשם המפורש ואנו מבקשין את ברכתו ואומרים ברכנו בברכה המשולשת בתורה וכו', וכבר אמרנו הברכה המשולשת ומה לנו להוסיף עוד ושמו את שמי, כשם שאין אנו אומרים כה תברכו את בני ישראל ששניהם לשון צואה ולא לשון ברכה, כך כתב רש"י ז"ל, (אב"ן):

סו) ותיכף אחר וישם לך שלום יאמר שים שלום רומה לרומה, אבל בספרד ובפרובינציא נהגו לומר ושמו את שמי ולא יתכן שים שלום. כאחד באור פניך ע"ש המקרא ה' באור פניך יהלכון, ולא במאור פניך. ואותן המקומות שאומר עושה שלום ברכנו כולנו ברוב עון ושלום בא"י המברך את עמו בשלום, לא יהכן דמטבע ארוך תקנוהו חכמים ככל שאר הברכות של י"ח והם עושים ממנו מטבע קצר כברכת הפירות והמצות שפתיחת הברכה היא חתימה ומשנים ממטבע שמטבעו חכמים כברכות ולא יצאו ידי חובתן, (אב"ן):

סז) המשמיע קולו בתפלתו הרי זה מקטני אמנה, והמגביה קולו בתפלתו הרי זה מגביאי השקר, כשיכול לכוין את לבו בלחש, ואם אינו יכול הרשות בידו, וביחוד, אבל בצבור לאו אורח ארעא דאתי לאטרודי ציבורא. והרק בתפלתו לפניו באילו רק בפני המלך אבל יבליענו באפקרסותו ובטליתו ואם הוא איסמגים ירוק לאחוריו, ושאר הלכות הפשוטות בתלמוד הגם ביסוד העמרמי, ואע"פ שאמרו אל יעמוד אדם במקום גבוה ויהפיל שנאמר ממעמקים קראתיך ה', מנהג טוב בספרד שהחזן עומד בבנייה להשמיע רבים ולהוציא מי שאינו בקי שאלמלא כך לא ישמעו מרוב הקהל המתאספים שם, ויש לי סמך בתלמוד למנהגם בסוכה פרק החליל באלכסנדריא של מצרים וביבטל של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה וכיון שהגיע לענות אמן הלה מניף בסודרין. אך בירושלמי אינו כן דאמר עמד אחד לקרות בתורה היה הממונה מניף בסודרין והן עונין אמן על כל ברכה וברכה, למדנו מזה שאין לעשות כן בתפלה ולא בדבר שהשליח צבור מוציאם ידי חובתן שצריך העונה אמן לשמוע הברכה ואו יצא ידי חובתו שאלמלא כן היא אמן יתומה ולא יצא, דבפרק אלו דברים ירושלמי איוה היא אמן

אמן יתומה ר' הונא אמר כהרין דמיחייב לברכא ועני ולא ידע מאי עני, מ"ם למדנו שהחון היה עומד על הבימה כדי להשמיע לרוב הקהל גם היה צריך להניף הלה בסודרין שלא היו שומעין ברכת התורה מן הקוראים בעבור קול הקהל שהיה שם, וכן בתפלה יכול להיות על הבימה ולהשמיע לרוב הקהל, גם מכאן למדנו שצריך אדם לברך על התורה בקול רם שעל ידי שלא היו שומעין אותה על ידי רוב הקהל היה הלה מניף בסודרין, (אב"ן):

כח) ובסיום התפלה יפסיע שלש פסיעות לצאת לו משלש מחנות וליטול רשות, ונתן שלום לשמאלו החילה בלפי ימינו של הקב"ה העומד לנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד, ובמקום שכלו שלש פסיעותיו צריך לעמוד ואם חזר למקומו מיד דומה לכלב ששב על קיאו כן כסיל שונה באולתו, פי' כי סופו הוכיח על תחלתו שלא לשם תפלה הפסיע כתחילה שלש פסיעות לפניו אחרי שכשהתפלל חזר לו לפניו מיד שלא לשם תפלה, ואין לו לחזור עד שיתחיל שליח צבור באבות, וישל אומרים עד קרושה, ויפסיע שלש פסיעות לפניו, (אב"ן):

כט) והוא רחום שמעתי שסדרוהו שלשה זקנים על ספינת גלות ירושלים שהגיע אל ממשלת הגמון אחד ויאמר לנחותם בכבשן האש כחנניה משאל ועוריה אם הם מורע ישראל ונתן להם זמן שלשים יום, לסוף הזמן חלם אחד מקרא שכתוב בו תרין כי והלת לא ולא ידע מה הוא, אמרו שלשה הזקנים זה הפסוק הוא שכתב בו כי תעבור במים אתך אני הלא הבטיחך הצור ונכנס באש ונחלק לשלשה חלקים ונכנסו אליו שלשה הזקנים ויסרו והוא רחום על הנם הגדול, כל אחד מהם התחיל ברחום וסיים ברחום, האחד והוא רחום והשני אנא מלך רחום השלישי אין כמוך חנון ורחום, (אב"ן):

ע) מצאתי במדרש דרשו ה' בהמצאו, בשני ובחמישי תמצאון אותו להיות קרוב אליכם אם תדרשוהו שביט דין של מעלה ושל מטה שוין, ומתקנת עורא בסוף מרובה שהיו קורין בתורה בשני ובחמישי, ומעם לשני וחמישי משאר ימים דניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה כדאיתא בסדר עולם רבה ובשבת פרק ר' עקיבא, וחדשי הקיץ אחד מלא ואחד חסר ותשרי בשבת יום הכפורים בשני בשבת ומשה עלה בחמישי לקבל לוחות האחרונות וירד בשני ביום הכפורים ויאמר לו סלחתי כדברך ולכן הוכן למחילה וסליחה לרירות, (אב"ן):

עא) ונופלין על פניהם בצדע השמאלית דרך הסיבת שמאל דרך חירות, כי בנפילתו ימחלו עונותיו שהוא מתורה עליהם מלב ומנפש, ולא יתכן, ומדרש מצאתי

שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני כתחנה, למדנו דנפילת אפים על הימנית, (אב"ן):
עב) אך רב נטרונאי כתב הנופל על פניו צריך להלות פניו למעלה מן הקרקע ואדם חשוב נוטה לצד שמאל ומנביה צד ימין וכן עמא דבר, ולא פרקין (פניו למעלה כהוא דמיתו מרבר דהמוכר את הספינה, ולא פניו למטה), דריב"ל לייט אמאן דגני אפורקין וק"ש אפי' דמצלי, אלא דמצלי אצלווי, ובפרק הקורא את המגילה עומד רב איקלע לבי תענית צבור קם קרא בספרא פתח בריך חתים לא בריך נפול כולי עלמא על אפייהו ורב לא נפל על אפיה משום דרצפת אבנים הות קמיה וכתוב ואבן משכית ונו', או משום דרב פישוט ידים ורגלים הוה עביד ולא אסרה תורה אלא פישוט ידים ורגלים והאי דלא נפל בלא פישוט דלא הוה משני ממנהגיה, אי נמי אדם חשוב שאני דאמר ר' אלעא אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון שנאמר ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה גופל על אתה ונו', ובירושלמי ספרש לה ביחיד על הצבור אבל על עצמו רשאי לבקש רחמים, בירושלמי בע"ז פרק ר' ישמעאל ר' ינאי זעירא בשם אבהתיה כל מי שאינו כשר כיהושע שאם יפול על פניו יאמר לו הקב"ה קום לך אל יפול, ובלבד יחיד על הצבור. ר' אמי ספקד לאינשי ביתיה כד תהוון נפקין

נפקין לתעניתא לא תהוין רבעין כאורחיוכו, ר' יונה רבע על סמריה ואתיא כדר' אמי
בבלאי בשם רבנן דהמין לא התירו השתחוויה אלא לתענית ציבור ובלבד מן הצד :

הלכות נשיאות כפים

עג) הנם בפרק אלו נאמרין בסוטה הן פשוטות ואין להאריך, ירושלמי אמר ר' חנינא
עיר שכולם כהנים כולם נושאים את כפיהם ולמי הם מברכים לאחיהם שבצפון
ושבדרום ומי יענה אחריהם אמן הנשים והמף, כך מצאתי, (אב"ן) :

עד) ואמר אביו לשנים אומר כהנים לאחד אינו קורא שנאמר אמור להם לשנים ולא
לאחד, וכן כתבו הגאונים שכן הלכה, ובירושלמי דפרק אין עומדין מצאתי

כל כהן שהוא בבית הכנסת ואינו נושא את כפיו עובר בעשה ר' יהודה בן פוי כד הוה
חש ולא היה חויק רישיה הוה קאים ליה אחורי עמודא, ר' אליעזר נפיק לברא. וצריך
שיהא החזן ישראל, אם היה כהן אחד אומר כהן, שנים אומר כהנים, אמר רב חסדא
אף לכהן אחד אומר כהנים שאינו קורא אלא לשבט וחולק אבבלי כוה, גם כמה שאמר
עובר בעשה ובבבלי עובר בשלשה עשה וצ"ע, (אב"ן) :

עה) ואינן עוברין עד שיאמר להם כהנים שנאמר אמור להם כתרנומו כד תימרין להון,
וכל כהן שלא נמל דידי לא ישא את כפיו שנאמר שאו ידיכם קדש, ואין
הכהנים רשאים לישא את כפיהם אלא כנגד כתפותיהם ובמקדש כנגד ראשם ובלבד כהן
גדול שלא יגביה למעלה מן הציון, ואינן רשאים לכוף קשרי אצבעותיהם עד שיחזירו
פניהם מן הצבור, וזה המנהג שפותחין את אצבעותיהן בנשיאות כפים יש סמך לדבר
באגדת שיר השירים משניח מן החלונות מבתי כנסיות ומבתי מדרשות מציון מן החרכים
מבין אצבעותיהם של כהנים, למדנו שהשכינה שורה עליהם בשעה שמברכין :

בהגיגה בפרק אין דורשין המסתכל בשלשה דברים עיניו כהות בקשה ובנשיא ובכהנים
בזמן שבית המקדש קיים ומברכין את העם כשם המפורש, והא דנהיגו היום
שלא להסתכל אע"פ שאין מברכין בשם המפורש יש סמך לדבר במגילה ירושלמי עלה
דמתני' היו ידיו צבועות סמים לא ישא את כפיו מפני שהעם מסתכלין בו אמר ר' יוסי
זאת אומרת שאמור להסתכל בכהנים בשעה שהם מברכין את ישראל, א"ר חגי כלום
אמר אין מסתכלין אלא מפני היסח הדעת מהו דנא יכולנא לאיסתכלא ולא מסתמא דעתאי
שאם יסתכל בו יסח דעתו ולא יאזין אל הברכה :

בסוטה (מ"ט) רשב"ג אומר משום ר' יהושע מיום שחרב בית המקדש אין לך יום שאין בו
קללה ולא ירד טל לברכה, אמר רבא וכל יום ויום מרובה קללתו משל חבירו שנא'
בבקר חאמר מי יהן ערב, הי בקר אי לימא דלמחר מי ידע מאי הוי אלא בקר דחליף
(שעבר) ואלא עלמא כמאי מיקיים אקדישא דסידרי ואאמן יהא שמייה רבא דאגדתא שנאמר
ארץ עיפתה כמו אופל צלמות ולא סררים ותופע כמו אופל הא יש סררים תופיע מאופל,
ויראה לי מעם לדיבר לפי שסדר קרושה מרבר מביאת הגואל ותחייה המתים ועל רוח
הקדש ותורה. וכן הקדיש מרבר מן הקץ שנאמר והתגדלתי והתקדשתי וגו' הלא כתוב לעיל *
דאגדתא על שם נחמתא דאגדתא ריש ברכות שמנהמת בת קול כיונה וכו' ושלום, (אב"ן) :

עו) וכתב רב צמח שאין לומר סדר קרושה ביחיד דכל דבר שבקרושה אינו בפחות
מעשרה, ואם הוא תלמיד חכם יעסוק באגדת פרק גיד הגשה בחולין ויאמר

שלחני וגו' שלש כחות של מלאכי השרת אומרים שירה בכל יום אשת אומרת קדוש,
ואם אינו תלמיד חכם והוא כעל פסוק יעסוק במקראות הקרושה שרפים עומדים ממעל
לו. אבל סדר קרושה זקנים ונביאים הראשונים תקנוה ואין לו ליחיד להשיג את גבולם
דכל דבר שבקרושה אינו בפחות מעשרה, ויש מי שאומר כיון שהם פסוקים הרי הוא
בקורא בתורה ויכול ליחיד לאומרו ובלבד שיאמר אותם בנגונים ונקודים ושעמם בדרך

* דיניי המלכ כ"י כ"ס.

שהתינוקת

שהתינוקות קורין לפני רבן . למנצח מדבר מן הקץ והיהה עת צרה ליעקב כמ"ש בסוף דניאל . ישלח עורך מקדש משיח בן דוד הנקרא ענני בן ששון . יזכור, אלה ברבב, גוג ומגוג ורשעי ישראל . המה כרעו ונפלו וגו' ואנחנו קמנו ונתעורר , והצור יואל ובא לציון גואל, (אב"ן) : **עז** ואתה קדוש יושב וגו' כמו ותשבו בקדש , מצפה לתפלתם של ישראל לפני המלאכים שנא' ברן יחד כוכבי בקר אלו ישראל ויריעו כל בני אלהים אלו המלאכים : **ראיתי** מנהג טוב בטוליטולה וסביבותיה לומר אחרי התפלה מזמורים לפי ענין הימים . בחול תפלה לרוד המה ה' אונך ענני על שם כי גדול אתה ועושה נפלאות , וכתוב בפתרון הברכות על ומפליא לעשות , ועוד דכתיב ביה הורני ה' דרכך . ובראש חדש ברכי נפשי את ה' דכתיב ביה עשה ירח למועדים וגו' ויצירת בראשית . ובחולי המועדות למנצח כאיל הערוג על אפיק מים שכתוב זה במזמור בקול רנה ותודה הטון חונג על שם קול ההמון שהיה בירושלים מן החונגים שם . ובחנוכה מזמור שיר חנוכת הבית לרוד שגם אנו קורין בפרשיות חנוכת המסכן כל ימי חנוכה . ובפורים למנצח על אילת השחר שמדבר מאסתר כראיתא במגילה נקראת למה נמשלה אסתר לאילת , וכן הדעת נוטה וישר בעיני , (אב"ן הירחי) :

תמה תפלת השחר

דין עשרה לתפלה וכל דבר שבקדושה

עז פרק שלשה שאכלו אמר רב נחמן קמן היודע למי מברכין מזמנין עליו , וכתב רב שר שלום גאון דרב נחמן וכל הנך בשלשה שאכלו אינן הלכה אלא צריך בכולן שיהיו בני י"ג שנה ויום אחד , ונראין דברי רבינו האלפסי דהלכתא כרב נחמן , ודאמרי רבואתא והוא שנכנס בשנת י"ג ואע"ג דלא פרח אבל קמן שלא הגיע לשנת י"ג אע"ג דפרח אין מזמנין עליו , ליהא דכיון דקרי ליה קמן אף בן עשר ובן ט' כשהוא יודע למי מברכין מזמנין עליו , ומיהו לפרח דפירש והוא דפרח ונכנס בשנת י"ג מצאתי ראייה בירושלמי דפרק שלשה שאכלו קמן עושין אותו סניף לי' עד מתי עושין אותו סניף פליגי בה תרי אמוראי חד אמר כדי שיהא יודע מיב ברכה וחד אמר כדי שיהא יודע למי מברך , א"ר ניסא כמה זימנין אכלית עם ר' תחליפא ולא זמני עלי עד שהבאתי שתי שערות , ואפילו הכי הלכה כתלמודא דירן דפליגי עליה דקאמר ולית הלכתא ככלל הני שמעתתא אלא כי הא דאמר רב נחמן קמן היודע למי מברכין מזמנין עליו , וכמעשה דאביי ורבא בר רב חנן דהווי תבוי קמיה דרבא אמר להו למי מברכין חד אחוי כלפי רקיעא וחד אחוי כלפי מללא . וכתב רבינו יעקב דהא דאמרי' ולית הלכתא ככלל הני שמעתתא לא קאי אדר' אסי וריב"ל דאמרי אף על פי שאמרו קמן המוסל בעריסה אין מזמנין עליו פירוש לתלתא , אבל עושין אותו סניפין לעשרה , אלא קאי אתשעה וארון מצטרפין וכדדחי ליה אטו ארון גברא הוא ושבת גברא הוא . וקמן פורת מזמנין עליו , חדא דאפסקיה לריב"ל במילי אחריני טובא במילי דריב"ל כמ' ועבר מצטרפין , לעולם יקדים אדם לבית הכנסת , שאינו מענין הלכות אלו , וגבי זימון לתלתא מודה ריב"ל דאין מזמנין בקמן המוסל בעריסה עד שידע למי מברכים , אבל לסניף עולה , ורב נחמן מודה בהא , ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי , וכן לכל דבר שבקדושה דכל בי עשרה שכינתא שריא דאתיא תוך תוך כתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתיב הברלו סהוך העדה הזאת , ופריך בירושלמי והא עדה קרח סגי' אין זימון אלא תוך תוך ויבואו בני ישראל לשבור בתוך הכבאים , אי מתוך את למד סגי' אין זימון , אלא אתיא כני בני נאמר כאן בני ישראל ונאמר להלן ויבאו בני ישראל מה להלן עשרה אף כאן עשרה . ומה שנהגו בצרפת ובפרובינצא לתת הספר ביד קמן להשלים לעשרה יש לי סמך קצת בפרקי ר' אליעזר בשלשה

בשלושה מעברים את השנה ר' אליעזר אומר בעשרה ואם נתמעטו מעשרה מביאין ספר לפניהם ועושין גורן עגולה לפי גדלו וכו', ואין ראה ברורה מכאן דלא הוה קמן וספר בירו, ואמו ארון נברא, ועוד דהתם לפרסומי מילהא הוא, ועוד כיון דק"ל כריב"ל מה לנו ולספר בלא ספר בירו יעשו ממנו סניף וכן עיקר, כך קבלתי בשם רבינו יעקב מ"כ בצרפת, (אב"ן):

(עפ) **הרב** ר' זרחיה הלוי בגידונדא שמעתי שהיה מתיר שני תינוקות לעשרה לתפלה והיה מדקדק מדקאמר בהלמוד עושין אותו סניפין לעשרה ולא אמר סניף משמע שני סניפין ולא אחד, ולא נהירא. ואדם שהוא עבריון ולא נדרוהו הקהל מאצלם נמנה למנין עשרה וחייב בכל המצות דכתיב בעכ"פ חטא ישראל אע"פ שחטא ישראל הוא דבקרושתיה קאי ולא יצא מכלל ישראל, אבל אם נדרוהו מאצלם אינו מצטרף לעשרה ולא לכל דבר שבקדושה שאם מצטרף מה הועילו בהתנתם שהבדילוהו מאונדתו, כך כתב רש"י ז"ל, ויראה לי משום דאמרינן בסנהדרין פרק זה בורר דבני אדם התשודין על השביעית אין נמנין למנין סוד העבור הצריך מנין, דקשר רשעים הוא ואינו מן המנין, שמעינא מהכא דהמנורה [אינו] נמנה למנין, ושלום, (אב"ן):

שייך למעלה בה' ק"ש ובה' תפלה.

(פ) **אסור** לאדם להכניס ראשו לפניו מבית הצואר ויקרא את שמע אלא אם כן יש תחת בגדיו דבר שחוצץ בין פיו ובין בשרו כדאיתא בפרק שני דברכות, ובתוספתא לא יכניס ראשו לתוך אוורו ויקרא את שמע ואם היתה אפיקרוסתו חגורה לו מבפנים הרי זה מותר ופירוש קובו חללא דבי צוארו. ירושלמי פרק כיצד מברכין ובתוספתא ר' יהודה אומר אם שגורה תפלתו בפיו סימן יפה לו ואם לאו סימן רע לו, ר"ח ב"ד אומר כל שרות הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, כל שרות עצמו נוחה בשלו סימן יפה לו אין רוח עצמו נוחה בשלו סימן רע לו, אם כוונת לבך בתפלה תהא מבושר שנשמעת תפלתך, כל כהן המברך מתברך ושאינו מברך אינו מתברך שנא' ואברכה מברכך. מצאתי בשם רב יהודאי גאון ז"ל הא דאמרינן במנחות סח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה היינו כשסח שיחת חולין, אבל אם הפסיק במורים או בקדיש או בקדושה אינו חוזר מעורכי המלחמה אבל חייב לחזור ולברך על של ראש שתיים מפני שכל תפלה ותפלה מעונה שתי ברכות אקב"ו להניח תפילין אקב"ו על מצות תפילין, ואם ברכן כאחת עולות לוו ולוו, ואם הפסיקן אפילו בקדושה ובאמן יהא שמייה רבה מברך במלה ראשונה וחוזר ומברך שתיים על של ראש, וכן נמי הויכא דאין לו אלא תפלה אחת של ראש או של יד כדקיימא לן דאין מעכבות זו את זו בין יש לו ובין אין לו כשיניח אחת מהן לבד מברך שתיים להניח ועל מצות, (כ"מ):

דין מביילת בעלי קריין

(פא) **בתולין** פרק ראשית הגו אמר רב אשי האירנא נהגו עלמא כחללא סבי, כרי יהודה בן בתירא ברברי תורה דאמר בעלי קריין מותרין ברברי תורה דלא נתנה תורה למלאכי השרת וברבי תורה אינן מקבלין טומאה כאש שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' וגו', ואמרינן בברכות פרק מי שמת במלוה למבילותא כרי' יהודה בן בתירא, פירוש במלוה להקנת עורא שתיקן מבילה לבעלי קריין לרברי תורה ויהא אחת מעשר תקנותיה דחשיב להו בסוף פרק מרובה, ואמרי לה במלוה לנמילותא חריב חסרא דלויט אמאן דמהור אמאי בעירן צלותא, מכל מקום אמרינן בפרק היה קורא הני מילי דרב חסרא לייט לקריאת שמע דוימניה קביע ליה אינמי שהוא תלמוד תורה, אבל לתפלה בעי אהדרוי, ועד כמה עד פרסה והני מילי לפנינו לפני השיירא ההולכת עמו בדרך אבל לאחוריו

לאחוריו אפילו מיל אינו חוזר אבל פחות ממיל חוזר, ולטבילותא דבטלוחה הני מילי לרבני תורה אבל לתפלה צריך רחיצה בתשעה קבין אע"פ שאין להם טים אין מתפללין עד שירחצו, כך כתב רבינו האי ז"ל. ויראה לי מדחוינן לרב חסדא דלויט אמאן דמהדרר אמיא לקריאת שמע אבל לא לתפלה דלא בטלוחה לנטילותא, למבילותא נמי דבטלוחה הני מילי לרבני תורה אבל לתפלה לא בטלוחה וצריך רחיצה בתשעה קבין, ועוד דאמרינן בברכות שמעתי שמקילין בה ושמעתי שמחמירין בה וכל המחמיר בה מאריכין לו ימיו ושנותיו, ועוד דפסקי רבא הלכתא בריא המשמש וחולה המשמש אריבעים סאה ובריא לאונסו תשעה קבין וחולה לאונסו פסור מכלום, ואם כן איכא גמרות אלו בהאי מילתא וצ"ע ובהלכות רב אלפסי ליתא להא, (אב"ן):

ובתשובות הגאונים מצאתי וכן כתב רבינו משה זצ"ל בספר אהבה בפרק רביעי בהלכות תפלה, מנהג פשוט הוא בשנער ובספרד שאין בעל קרי מתפלל עד שירחוצ כל בשרו במים משום שנאמר הכון לקראת אלהיך ישראל, בר"א כבריא או חולה שבעל אבל חולה שראה קרי לאונסו פסור מן הרחיצה ואין בזה מנהג, וצ"ע למה תלה הדבר במנהג, ובעל קרי צריך לרחוץ כל גופו וצריך חיפה דכתיב ביה ורחץ במים את כל בשרו, אבל משמש דכתיב ביה ורחצו במים די לו לרחוץ ולשפשף מאבנטו ולמטה. ובתשובה אחרת, בזמן הבית היו טובלין בעלי קריין שלא להכנס למקדש בטומאה ועכשו שכולנו ממאים בטומאת טת חמורה שאין שום טבילה מועלת לה בלא הזאת מי המאת שלישי ושביעי אין לבעלי קריין ומשמש אלא רחיצה בלבד. והטובל לכבוד שבת ויום טוב לא יברך על הטבילה שאין טבילה מן התורה אלא לנדה ויולדת, אנשי מורח אין טובלין לא מקרי ולא מתשמיש המטה, ואנשי מערב אפילו ביום הכפורים טובלים כדרך דתנן הרואה קרי ביום הכפורים טובל כדרך ואם מבערב ישפשף, כ"ס. לצאת לדרך מצאתי בירושלמי סמך למה שראיתי בני ארם אומרים ה' צבאות עמנו וכו', ה' צבאות אשרי אדם בוטח בכך, בירושלמי פרק אין עומדין להתפלל ר' חוקיה ור' יעקב בר אחא ור' יסא בשם ר' יוחנן לעולם אל יהא פסוק זה זו ספיק ה' צבאות עמנו, ה' צבאות אשרי, ר' יסא בר אבין ור' אבהו בשם ר' יוחנן וחבריה ר' חוקיה בשם ר' יוחנן ור' אבהו יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שהצילנו משעות הקשות המתרגשות לבא בעולם, ר' יסא בשם ר' אבהו ירמי אלהינו ואלהי אבותינו שהצילנו משעות החציפות המתרגשות בצדקתך לבא בעולם, ה' נחני וגו', (אב"ן):

תפלת מנחה

תפלת המנחה עד הערב ר' יהודה אומר עד פלג המנחה, מנחה גדולה עד הערב משש שעות ומחצה ומעלה מבי ינמו צללי ערב שכן כשחל ערב פסחים להיות ערב שמת חמיר נשחט בשש שעות ומחצה וקרב בשבע ומחצה והפסח אחריי, ומנחה קמנה מתשע שעות ומחצה ולמעלה, פלג המנחה י"א שעות חסר רביע שעה ורביע עד צאת הכוכבים, מאן דעבד כרבנן עבד ודעבד כר' יהודה ואקדים ונפלת ערבית בפלג האחרון כר' יהודה עבד ובלבד שיקרא ק"ש אחר צאת הכוכבים, דגרסינן בריש ברכות ירושלמי הקורא קודם לא יצא ידי חובתו אם כן למה קורין אותו בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. עד צאת שלשה כוכבים שנים ספק והא כתיב עד צאת הכוכבים ולא מיעוט כוכבים שנים קרמאה לא מתחשב, ירושלמי, כך מצאהי, (אב"ן):

פנ והא דאמרינן מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס ושל מוצאי שבת בשבת ואומר ברכה על הכוס תפלה בלחוד אבל ק"ש עד צאת הכוכבים ולא דוקא שבת ומוצאי שבת אלא בכל הימים מצלי דערבית בפלג המנחה כד גיחא ליה וקיימי כר' יהודה, וכל עירן דנפיק זמן תפלת המנחה עייל זמן תפלת ערבית ודאיצטרך

וראיצמריך ליה למיטר שבת ומוציא שבת לפרושי מאי תפלה מצלי, ומכל מקום מצוה מן המובחר לתפלת המנחה החצי האחרון של שעה שביעית עד חצי אחרון של שעה עשירית וזהו מנחה גדולה ומשם ואילך עד הערב מנחה קטנה לרבנן ולר' יהודה עד פלג האחרון, ואמרינן בהלמוד לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה שהרי עשאה הכתוב בקמרת שנאמר תכון תפלתי קמרת לפניך משאת כפי מנחת ערב, ואף אליהו ע"ה לא נענה אלא בתפלת המנחה שנאמר ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו:

תפלת הערב

(פג) **והוא** רחום קבלתי מרבתי בצרפתי לפי שהפושעים הם לוקים בין מנחה למערב ואומר על המלקות שלש פעמים והוא רחום על כן מכריז החזן והוא רחום יכפר עון, ומכאן יש לי תשובה למנהג ספרד שאומרים אותו בשבתות וימים טובים וכבר הובדלו ממלאכה וכדאמר ליה רב לר' ירמיה מי בדלת וא"ל אין בדילנא וכבר קדש היום ואין מלקין אותן עוד, ובצרפת ופרובינצא אין מנהג לאומרו בשבתות וימים טובים, אך לפי מה שמצאתי במדרש לפי מה דקיימא לן דתפלות כנגד המיידים הקנום תפלת השחר כנגד המיד של שחר ותפלת המנחה כנגד המיד הערב ותפלת הערב אין להסמיך אותה בקרבן שאין קרבן בלילה שנאמר ביום צותו את בני ישראל וגו' ואסמכוה רבנן כנגד אברים ופרדים שלא נתעכלו מבערב שנאמר בהן היא העולה על מוקדה ואם נתעכלו מבערב נתעכלו ואין סמך לרב, על כן מנהג לומר והוא רחום יכפר עון שאין לנו קרבן לתלות זאת התפלה ובוזה הוא נוח ויפה מנהג ספרד וישר בעיני, (אב"ן):

(פר) **ואע"פ** ששנינו ובערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה הוסיפו אנשי מערב המקראות שהם שבתו של מקום ב"ה ויש בהן י"ט אוכרות כנגד תפלת הלחש וקבעו בהן ברכת המולך בכבודו, ולהודיע לכל כי תפלת הערב רשות לא חשו להסמיך בה גאולה לתפלה, ורבינו שמואל מ"כ מצרפת לא היה חותם בה בהוכרת השם לתודיע שאינה ברכה וכרתנן ובערב מברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה ויליף לברכות קריאת שמע שחרית וערבית מקרא דכתיב שבע ביום הללתיך לכן עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע, ויש מקומות שאומרים פטום הקמרת בכקר ובערב שכך היתה מצותו ומתחיל ספרשת הקמרת ויאמר ה' אל משה קח לך סמים נמף וכו' פטום הקמרת כו', אך השיר לא יתכן לאומרו אלא בכקר על הקרבן והנם השירים הכתובים בסוף מסכת תמיד. ואמר שר שלום שמוזר אדם ליפול על פניו ואף בצנור אחר תפלת ערבית כעל תפלת המנחה וכן מנהג בכבל חוץ מערב שבת וערב יום טוב, אך לא נהגו העם אלא במנחה שהיא עת רצון והיא חובה, (אב"ן הירחי):

(פה) **וכתב** רבינו האי גאון ז"ל דאע"ג דקיימא לן דתפלת ערבית רשות כסתם מתניתין בתפלת השחר דתנן תפלת הערב אין לה קבע כמאן דאמר תפלת ערבית רשות וסתם נמתניתין וסחלוקת בברייתא הלכה כסתם מתניתין, ועוד דרב אמר הלכה כדברי האומר רשור, ושמואל אמר הלכה כדברי האומר חובה והלכתא כרב באיסורי, דכל חובה המוטלת על האדם לבד דיני ממונות איסורי נינהו והאי דמצלי לה כל ישראל לאו משום דחובה היא ואי לא עביד איכא פורענותא דלעולם רשות היא ומצוה קעביד ומקבל שכר ואי לא עביד לא מקבל פורענות אבל מצוה דהיא חובה: אי עביד לה אית ליה שכר מצוה ואי לא עביד אית ליה עון, והויא לה כצדקה וגמילות חסדים דמצוה ורשות דאי עביד מקבל עליהו שכר ואי לא עביד לית ליה עון, אבל סוכה וציצית והדומין להם אי עביד מקבל שכר ואי לא עביד אית ליה עון דמצוה דחובה נינהו, אבל בק"ש דקרי לה כותיקין אית ליה שכר ואי לא לית ליה עון כאלו לא קראו כלל אלא אבד אותו שכר, והא דתניא מפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע שהרי איברים ופרדים

ופדרים וכו' כמאן דאמר רשות הקנוה כנגדם שאינם עיקר הקרבן וגם אם נתעכלו מבערב נתעכלו ואין לה סמך בכך, ודאמרין בריש ברכות וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה לאפוקי ממאן דאמר תפלה ערבית רשות דילמא משום אונס שינה הוא דאמר חייב מיתה או אתיא כמאן דאמר חובה, ודא"ר יוחנן איזהו הוא בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפלה שחרית וערבית לאו משום החובה הוא אלא לעולם רשות ושכר גדול מיהא אית ליה, ואי משום דדניאל מסר נפשיה עלה וזמנין תלתא הוי מצלי לאו משום רחובה היא דאפילו הכי לא איבעי ליה למיסר נפשיה אלא אתלתא ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים אלא רשות היא ובשעת השמד היה דאפילו לשנויי ערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור, ושלום, ודאמרין מעה ולא הזכיר של ראש חדש בלילה אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין את החדש בלילה ואי רשות היא אף בשבתות וימים טובים לא ניהדריה יש לומר דמקיים מצוה מיהא הוא, כך כתב רבינו ג"ע ולא העתקתי :

תמו הלכות החול

הלכות שבת

- (א) אין מנהג בצרפת וספרד ליפול על פניהם במנחת ערבי שבתות וימים טובים, אך בערבי ראשי חדרשים נהגו בספרד לכד ליפול, וי"ל לפי שהם ימי משתה ושמחה ונקראו מועדים שנים שבת נקרא יום שמחה, ובספרי וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדרשיכם, מועדיכם וראשי חדרשיכם כמשמעו וביום שמחתכם אלו השבתות, וכבר אבדילו להו ממלאכה וקדש יומא ומעתה הן אסורין בהספר ותענית ומלאכה מה שאין כן בראש חדש שמותר בהספר ותענית ומלאכה בו ביום היה מן הדין ליפול בתחינה לולא שמנעו בעבור קריאת ההלל, אך לפי שקריאת ההלל בראש חדש אינו מן התורה אלא מנהג לא נמנעו בערבית מליפול על פניהם ואין למחות בידם, (אב"ן) :
- (ב) בלילי שבתות אנו מקרימין מבעור יום להבדיל ממלאכה ולהוסיף מחול על הקדש כדילפינן מועניתם את נפשותיכם אין לי אלא יום הכפורים בכניסתו וביציאתו, שבתות מנין ה"ל תשבתו, ימים טובים מנין ת"ל שבתכם כל מקום שנאמר שבות מוסיפין מחול על הקדש, ואמרין התם שאני עילווי יומא מאפוקי יומא עילווי יומא מקדמינן ליה אפוקי יומא מאחרין ליה דלא ליהו עלן כמשוי, וא"ר יוסי יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאי שבת בצפורי :

מנהג ספרד לומר והוא רחום והמעם מבואר בתפלת הערב של חול. ברכו אשר בדברו מעריב ערבים כשאר הימים, וכתבו רב נטרונאי ורב עמרם ז"ל כי האומר אשר כלה מעשיו, לסגולה עמים, וכן באמת מחליף ומזכיר של שבת, בשלשתן טועה שבוין בחול ובוין בשבת מטבע אחד להם. וחווהם פורש סוכת שלום, וכן מנהג צרפת ופרובינציא, ויראה לי כי לא נזכר שבת בשום מקום כי אם בהפלה בכרבה רביעית לעולם. וכן בראש חדש וחול מועד שבת אין להזכיר של שבת בעבודה שכבר הזכירו ואין דין הזכרת שבת לכאן ונסאצא שמשנה ממטבע הברכות ולא יצא, שהרי בערבית יש לפתוח במעריב ערבים אע"פ שאמרו אם פתח יוצר אור וסיים במעריב ערבים יצא סוף סוף לכתחילה יש לו לפתוח במעריב ערבים, ושנינו כל שלא אמר אמת ויציב בבקר ואמת ואמונה בלילה לא יצא ידי חובתו שנאמר להגיד בבקר חסרך, וכן לסגולה עמים שיצריך לומר אהבת עולם כחכמים דהניא כוהייהו ולשון המקרא אהבת עולם אהבתך ע"כ נראים דברי הגאונים ויש למחות בידם מלאומרם, (אב"ן) :

(ג) **על** מנהג ספרד שחורתמים שומר עמו ישראל ואומרים ושמרו בני ישראל ישמחו השמים ותגל הארץ וכו' בא"י הטולך וכו', כתב רב נטרונאי גאון ז"ל דלא מיבעיא לשמואל